

III

PIOTR KOCHANEK*

Mapa z Ripoll i logika jej systemu winiet ze szczególnym uwzględnieniem Półwyspu Bałkańskiego i Konstantynopola

Mapa z Ripoll (fig. 1)¹, znana dawniej pod nazwą mapy Teodulfa z Orleanu, znajduje się w rękopisie, który swego czasu wchodził w skład zbioru manuskryptów należącego do królowej Szwecji Krystyny (8 XII 1626 – 19 IV 1689)¹. Po

* Dr hab. Piotr Kochanek (ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9702-548X>), prof. KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Humanistycznych, Instytut Historii, Katedra Historii Starożytnej i Bizantyńskiej, lu2005@yahoo.de

¹ Mapa z Ripoll. Źródło oryginału: Watykan, Biblioteka Apostolica Vaticana, Cod. Vat. Reg. lat. 123, fol. 143^v–144^r (średnica oryginału: 338 mm; data powstania: ok. 1055). „Metryki” mapy: M. D e s t o m b e s, *Mappemondes A.D. 1200–1500. Catalogue prepare par la Commission des Cartes Anciennes de l’Union Géographique Internationale*, Amsterdam 1964, s. 48 (24, 11);

A.-D. von den Brincken, *Fines Terrae. Die Enden der Erde und der vierte Kontinent auf mittelalterlichen Weltkarten*, Hannover 1992, s. XVIII (26) i s. 58–60; B. Englisch, *Ordo orbis terrae. Die Weltsicht in den Mappae mundi der frühen und hohen Mittelalters*, Berlin 2002, s. 585; L.S. Chekin, *Northern Eurasia in Medieval Cartography. Inventory, Text, Translation, and Commentary*, Turnhout 2006, s. 181–182 (XII.1.); P. Kochanek, *Wpływ starożytnej schematyzacji mnemotechnicznej na średniowieczną i wczesno-nowożytną kartografię*, VP 38, 2018, t. 69, s. 348 (19). Tekst legend mapy: A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf et la mappemonde de Ripoll (IXe–XIe siècle)*, BGHD 26.3, 1911, s. 295–304; P. Gautier Dalché, *Notes sur la "carte de Théodose II" et sur la "mappemonde de Théodulf d'Orléans"*, GeA 3, 1994/1995, s. 97–101. Ten ostatni artykuł wydano również z zbiorze prac P. Gautier Dalché – *Géographie et culture. La représentation de l'espace du VIe au XIIe siècle*, Aldershot 1997 (art. IX). Fragmenty tekstu legend mapy: J. Pijoan, *Miniaturas españolas en manuscritos de la Biblioteca Vaticana, I: El manuscrito 123 Regina Lat.*, CTEEAHR 1, 1912, s. 6, przyp. 1; A.-D. von den Brincken, *Fines Terrae...*, s. 59, 151 (18) i 173; E. Edson, *Mapping Time and Space. How Medieval Mapmakers Viewed Their World*, London 1999, s. 83–84; B. Englisch, *Ordo...*, s. 229–231, 233 i 235–236; A.-D. von den Brincken, *Herausragende Plätze der antiken Geschichte im Bild der mittelalterlichen Ökumene-Karte (9. bis beginnendes 14. Jahrhundert)*, [in:] *Geschichtsdeutung auf alten Karten. Archäologie und Geschichte*, hrsg. von D. Unverhau, Wiesbaden 2003, s. 27 (= eadem, *Studien zur Universalkartographie des Mittelalters*, hrsg. von T. Szabó, Göttingen 2008, s. 652); eadem, *Jerusalem on medieval mappamundi: a site both historical and eschatological*, [in:] *The Hereford World Map: Medieval World Maps and their Context*, ed. by P.D.A. Harvey, London 2006, s. 361 (= eadem, *Studien...*, s. 689); L.S. Chekin, *Northern Eurasia...*, s. 182–183 (XII.1.); A. Contessa, *A Geography of Learning: The World of the Presumed Map of Theodulf of Orleans and Its Mid-Eleventh-Century Catalan Author*, MBoAV 18, 2011, s. 69 i 73–74. Cf. przyp. 113. Kolorowe reprodukcje mapy, Cf. P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 106–107; B. Englisch, *Ordo...*, s. 226, fig. 35; L.S. Chekin, *Northern Eurasia...*, s. 478 (XII.1.); R. Galichian, *Countries south of the Caucasus in Medieval Maps. Armenia, Georgia and Azerbaijan*, London 2007, s. 136–137; A. Contessa, *A Geography of Learning...*, s. 88–89, fig. I; *Theodosius II. Rethinking the Roman Empire in late Antiquity*, ed. by Ch. Kelly, Cambridge 2013 (reprodukcja mapy znajduje się na okładce); M. Kupfer, *Art and Optics in the Hereford Map. An English Mappa Mundi c. 1300*, New Haven–London 2016, s. 58, fig. 29; B. Anderson, *Cosmos and Community in Early Medieval Art*, New Haven–London 2017, s. 60–61, fig. 22–23; www.digi.vatlib.it/view/MSS_Reg.lat.123 [dostęp: 1 IX 2019]. Czarno-białe reprodukcje mapy, Cf. A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. [290] – *editio princeps*; Y. Kamal, *Monumenta cartographica Africae et Aegypti*, t. III, fasc. 3: *Époque arabe*, Le Caire 1933, s. 724; M. Destombes, *Mappemondes A.D. 1200–1500...*, fig. XVIII (planche T); A.-D. von den Brincken, *Weltbild der lateinischen Universalhistoriker und –Kartographen*, [in:] *Popoli e paesi nella cultura altomedievale*, 23–29 aprile 1981, Spoleto 1983, t. 1, fig. XIV; eadem, *Fines Terrae...*, fig. 18; *Cristoforo Colombo e l'apertura degli spazi: mostra storico-cartografica*, [vol.] I, direzione scientifica G. Cavallo, Roma 1992, s. 92–93; A.-D. von den Brincken, *Mappe del Medio Evo: mappe del cielo e della terra*, [in:] *Cieli e terre nei secoli XI–XII. Orizzonti, percezioni, rapporti. Atti della tredicesima Settimana internazionale di studio, Mendola, 22–26 agosto 1995*, Milano 1998, fig. 2; E. Edson, *Mapping Time...*, s. 83, fig. 5.3; A.-D. von den Brincken, *Studien...*, fig. 15; G. Traina, *Mapping the world under Theodosius II*, [in:] *Theodosius II. Rethinking...*, s. 168.

śmierci królowej trafił wraz z całą kolekcją do Biblioteki Watykańskiej jako kodeks *Vaticanus Reginensis latinus 123*. Składa się on z 223 kart pergaminu o wymiarach 362 x 280 mm (powierzchnia zapisanej karty: 270 x 185 mm; liczba linii tekstu na karcie wynosi przeważnie 34, ale niektóre z nich mają po 35 linii)². Zawartość tego rękopisu była już kilkakrotnie przedstawiana przez badaczy manuskryptów. Tutaj warto wspomnieć najważniejsze z tych opisów³. Rękopis ten został pomyślany jako rodzaj komputystycznej encyklopedii na użytek szkolny (*quadriuvium*), która jednak *se propos un but d'édification spirituelle: de la création du monde aux lieux où s'est effectuée l'Incarnation*⁴. Powstał zaś w latach 1055–

² Dane powyższe pochodzą z: A. Wilmart, *Codices Reginenses latini*, I: *Codices 1–250*, Città del Vaticano 1937, s. 289. Cf. idem, *La composition de la petite chronique de Marseille jusqu'au début du XIIIe siècle. (Regin. Lat. 123)*, RBén 45.2, 1933, s. 142, przyp. 1. Francuski benedyktyn André Wilmart (28 I 1876 – 21 IV 1941) był wydawcą katalogu rękopisów królowej Szwecji Krystyny, które znajdują się w Bibliotece Watykańskiej. Uchodzi też za najlepszego znawcę w tej materii.

³ Cf. L. Bethmann, *Nachrichten über die von ihm für die Monumenta Germaniae historica benutzten Sammlungen von Handschriften und Urkunden Italiens, aus dem Jahre 1854*, AGÄDG 12, 1874, s. 268; G.H. Pertz, [Przedmowa] do *Annales Sancti Victoris Massilienses*, ed., [in:] MGH. SS, t. XXIII, Hannoverae 1874, s. 1, 1–31; J.H. Albans, *La chronique de Saint-Victor de Marseille*, MAH 6, 1886, s. 287–289, 463–465; A. Vidier, *Sources sénonaises d'une chronique de Saint-Victor de Marseille*, BSNAF [36], 1907, s. 320–321; R. Beer, *Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll*, Wien 1908, s. 16; J. Pijoan, *Miniaturas españolas...*, passim; A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 293–294; F. Saxl, *Verzeichnis astrologischer und mythologischer illustrierter Handschriften des lateinischen Mittelalters in römischen Bibliotheken*, Heidelberg 1915, s. 45–59; A.M. Albareda, *Els manuscrits de la Biblioteca Vaticana Reg. Lat. 123, Vat. Lat. 5730 i el scriptorium de Santa Maria de Ripoll*, [in:] *Catalona Monastica, Recull de documents i estudis referents a monastirs catalans*, vol. I, Monastir de Montserrat 1927, s. 24–69; J.M. Millàs i Vallicrosa, *Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval*, Barcelona 1931, s. 233–237; A. Wilmart, *La composition...*, s. 142–143; idem, *Codices Reginenses latini*, I: *Codices 1–250...*, s. 289–292; G. Puigvert, *El manuscrito Vat. Reg. Lat. 123 y su posible adscripción al Scriptorium de Santa Maria de Ripoll*, [in:] *Roma, magistra mundi: itineraria culturae medievalis, Mélanges offerts au Père L.E. Boyle à l'occasion de son 75e anniversaire*, éd. par J. Hamessse, vol. I, Louvain-la-Neuve 1998, s. 285–286, przyp. 1 (wykaz pozycji, które analizują strukturę tego kodeksu); E. Edson, *Mapping Time...*, s. 80–81; M.E. Ibarburu Asurmendi, *De capitibus litterarum et aliis figuris. Recull d'estudis sobre miniatura medieval*, Barcelona 1999, s. 33–34; B. Englisch, *Ordo...*, s. 227, przyp. 13; A. Contessa, *A Geography of Learning...*, s. 55–59 i s. 55, przyp. 1 (wykaz pozycji, które analizują strukturę tego kodeksu).

⁴ P. Gautier Dalché, *De la glose à la contemplation. Place et fonction de la carte dans les manuscrits du haut Moyen Âge*, [in:] *Testo e immagine nell'Alto Medioevo, Spoleto 15–21 aprile 1993*, t. II, Spoleto 1994, s. 762. Cf. idem, *Notes...*, 102. Cf. też G. Viré, *Quelques réflexions sur études d'une tradition manuscrite*, [in:] *Rencontres avec l'antiquité classique. Hommages à Jean Cousin*, sous la direction de Institut Félix Gaffiot, Paris 1983, s. 251.

1056 w Ripoll, miasteczku leżącym w północnej Katalonii, a dokładnie w klasztorze benedyktyńskim Santa María de Ripoll.

Manuskrypt składa się z następujących segmentów: 1) fol. 1^r–74^r – [*liber primus: de sole*]⁵; 2) fol. 74^v–110^v – *liber secundus: de luna*; 3) fol. 111^r – tablica chronologiczna (paschalna) dla lat 1045–1063; fol. 111^v–125^v – tablica chronologiczna (paschalna) dla lat 532–1595; 4) fol. 126^r–126^v – *Epistula Oliue monachi ad domnum Oliuam episcopum: de feria diei natiuitatis Christi*; fol. 126^v – *Epistula Oliue monachi ad Dalmacium monachum: de feria diei natiuitatis Christi*; 5) fol. 127^r–150^v – *liber tertius: de natura rerum*; 6) fol. 151^r – tablica chronologiczna a pod nią 14 linijek tekstu; 7) fol. 151^v – to *folium* jest puste; 8) fol. 152^r–218^v – *liber quartus: de astronomia*; 9) fol. 218^v – tabela: *orologium uiatorum*; fol. 219^r – tabela: *cursus lune per duodecim signa*; 10) fol. 219^v–223^v – *Kalendarium: de martyrologiis metrico uidelicet et prosaico*⁶. Ten ostatni segment rękopisu nie posiada części końcowej⁷. Generalnie, jak widać, to encyklopedyczne kompendium, w którym motywem przewodnim jest historia naturalna i komputystyka, składa się z czterech ksiąg: I. *De sole*, II. *De luna*, III. *De natura rerum*, IV. *De astronomia*. Autor tego rękopisu oparł się głównie na dziełach Izydora z Sewilli (ok. 560–4 IV 636) i Bedy Czcigodnego (672/673 – 25 V 735) – ten ostatni był najważniejszy – oraz na danych zaczerpniętych pośrednio z Aratosa (ok. 310 – ok. 245 p.n.e.), a bezpośrednio z Hyginusa (ok. 60 p.n.e. – ok. 17 n.e.), Pliniusza Starszego (23–25 VIII 79) i Makrobiusza (IV/V w.).

Każda księga została zaopatrzona w swego rodzaju „spis treści” (spis ten w księdze I nie zachował się, ponieważ nie posiada ona początkowych kart), rozpoczynający się od słów: *Incipiunt capitula libri* (...). Poszczególne rozdziały (*capitula*) posiadają swój numer porządkowy. I tak księga I (*De sole*) posiadała w sumie XLIII (43) *capitula* (fol. 73^r)⁸. Księga II (*De luna*) ma ich XLVII (47) (fol. 74^r–74^v). Na księgę trzecią (*De natura rerum*) składają się LXIII (63) rozdziały (fol. 127^r–127^v). Natomiast księga IV (*De astronomia*) posiada aż CXXII (122) *capitula* (fol. 152^r–153^r).

Mapa, o której mowa w tytule niniejszego artykułu, znajduje się w III księdze rzeczony encyklopedii, czyli w *De natura rerum* (fol. 127^r–150^v), która jest oparta przede wszystkim na dwóch pismach Bedy (*De natura rerum* i *De locis*

⁵ Brak początkowych kart tej księgi.

⁶ Opis treści rękopisu został oparty na skanie Cod. Vat. Reg. lat. 123, który znajduje się pod adresem: www.digi.vatlib.it/view/MSS_Reg.lat.123 [dostęp: 1 IX 2019]. Pomocne były także opisy tegoż manuskryptu in: F. S a x l, *Verzeichnis astrologischer...*, s. 50–51; A. W i l m a r t, *Codices Reginenses latini*, I..., s. 289–292.

⁷ Cf. A. W i l m a r t, *La composition...*, s. 142, przyp. 1; E. E d s o n, *Mapping Time...*, s. 80.

⁸ W księdze tej brak piętnastu pierwszych *capitula*.

sanctis), w drugiej zaś kolejności na Izydorze z Sewilli (*De natura rerum*), a także na ekscerptach z *Historia naturalis* Pliniusza Starszego. Stanowi ona jej XLIII (44) rozdział, noszący tytuł: *Mappamundi iuxta quorundam descriptiones* (fol. 127^v)⁹. Za pomocą tego tytułu, jak prawdopodobnie słusznie zauważył P. Gautier Dalché, podkreślono *l'aspect créateur de l'entreprise des moins de Ripoll, qui mirent à contribution de nombreuses sources pour élaborer une compilation d'histoire naturelle dont l'intérêt n'a pas été, jusqu'à présent, assez souligné*¹⁰. Rozdział ten to mapa strefowa typu makrobiańskiego wraz z tekstem „zewnętrznym” (fig. 1), umieszczona na fol. 143^v–144^r. Księga III rozpoczyna się rozdziałem *De quadrifario Dei opere* (fol. 128^r)¹¹, po którym następuje kolejny *De mundi formatione* (fol. 128^r)¹². Natomiast ostatni rozdział tej księgi, czyli rozdział LXIII (63), nosi tytuł: *De Constantinopoli et basilica in ea quę crucem Domini contineat* (fol. 150^r–150^v)¹³. Z tekstu tego rozdziału wynika, że bazyliką tą jest Hagia Sofia (*sancta sophia* – fol. 150^r). Zatem księga trzecia rozpoczyna się opisem stworzenia świata, a kończy wspomnieniem o Konstantynopolu i o fragmentach Krzyża Chrystusa, przechowywanych w bazylice Mądrości Bożej. W ten schemat historii stworzenia i historii zbawienia ludzkości została niejako wpisana mapa świata. Warto również zauważyć, że mapę tę poprzedza rozdział XLIII (43) *Plinii Secundi de armonica mundi ratione* (fol. 142^v)¹⁴, zaś po niej następuje rozdział

⁹ Większość autorów opracowań podaje tytuł tego rozdziału w formie: *Mappa mundi iuxta quorundam descriptiones*, Cf. A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 294 i 304; F. Saxl, *Verzeichnis astrologischer ...*, s. 47; A. Wilmar, *Codices Regenses latini*, I., s. 291; P. Gautier Dalché, *De la glose à la contemplation...*, s. 761–762; idem, *Notes...*, s. 91, 95 i 99; idem, *Les sens de mappa (mundi): IVe–XIVe siècle*, ALMA 62, 2004, s. 193; idem, *Agrimensure et inventaire du monde: La fortune de “Mappa (Mundi)” au Moyen Âge*, [in:] *Les vocabulaires techniques des arpenteurs romains, Actes du colloque international (Besançon, 19–21 septembre 2002)*, sous la direction de D. Conso, A. Gonzales, J.-Y. Guillaumin, Besançon 2006, s. 166; A. Contessa, *A Geography of Learning...*, s. 56 i 85. Natomiast za lekcją znajdującą się w Cod. Vat. Reg. lat. 123, fol. 127^v, czyli *Mappamundi iuxta quorundam descriptiones*, idą m.in.: E. Edson, *Mapping Time ...*, s. 82; B. Englisch, *Ordo...*, s. 227.

¹⁰ P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 104. Jest to opinia polemiczna w stosunku do tezy A. Vidier, który sądził, że w ten sposób *le scribe de Ripoll présente la carte (...) comme une œuvre nouvelle établie d'après des données empruntées à divers auteurs* – A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 304, cf. s. 305. Cf. też P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 95, 99 (przyp. 40) i 102.

¹¹ Cf. Beda Czcigodny, *O naturze rzeczy*, I, s. 192. 1–15 (= *PL*, t. 90, kol. 187A–189A).

¹² Cf. Beda Czcigodny, *O naturze rzeczy*, II, s. 192. 16–193, 12 (= *PL*, t. 90, kol. 189A–191A).

¹³ Cf. Beda Czcigodny, *O miejscach świętych*, XVIII, 1–5, 1–53, s. 279–280 (= *PL*, t. 94, kol. 1189–1190).

¹⁴ Cf. Pliniusza (ed. Rackham), II, 112–113, 247–248, s. 372.

XLV (45) *Bedę de situ Hierusalem* (fol. 145^r)¹⁵. W ten sposób mapa znajduje się dokładnie na styku opisu świata starotestamentalnego i nowotestamentalnego, stanowiąc swego rodzaju graficzny zwornik sklepienia księgi III.

* * *

Mapa z Ripoll była, jak już wspomniano, przez długi czas uważana za kopię zaginionej mapy biskupa Orleanu, Teodulfa (ok. 755–ok. 821). Twórcą tej tezy był Alexandre Vidier (6 I 1874 – 29 XII 1927), pierwszy wydawca tego kartograficznego źródła, który kresząc hipotetyczny zarys powstania mapy z Ripoll, napisał:

Théodulfe, dans les dernières années du VIIIe siècle ou au début du IXe, (...), dressa une carte du monde, carte qui fut à la fois peinte sur les murs du palais épiscopal et sur les feuillets d'un manuscrit. (...) Au XIe siècle (...) les moins catalans (...) se procurèrent un manuscrit contenant une copie de la mappemonde de Théodulfe. D'après ce modèle fut exécuté à Ripoll le recueil que nous venons d'étudier. Ce recueil, après avoir passé par Saint-Victor de Marseille et les collections de la reine Christine de Suède, est venu grossir les collections du Vatican...¹⁶

Podstawą tego rozumowania był fakt, że w nowożytniej *editio princeps* dzieł Teodulfa z roku 1646, której autorem był francuski jezuita Jacques Sirmond (12 X 1559 – 7 X 1651), jeden z poematów biskupa Orleanu został opatrzony tytułem *Alia pictura, in qua erat imago terrae in modum orbis comprehensa*¹⁷. W samym zaś wierszu Teodulf mówi o owym *imago terrae* w ten sposób:

¹⁵ Cf. B e d a C z c i g o d n y, *O miejscach świętych*, I, 1–3, 1–28, s. 252–253 (= *PL*, t. 94, kol. 1179–1180). Cf. też P. G a u t i e r D a l c h é, *De la glose à la contemplation...*, s. 762: *Il ne fait (...) pas de doute que l'encyclopédie, loin d'être purement scientifique, se propose un but d'édification spirituelle: de la création du monde aux lieux où s'est effectuée l'Incarnation*.

¹⁶ A. V i d i e r, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 312–313. Teza A. Vidiera znalazła wielu zwolenników, por. R. U h d e n, *Specimen terrae, Ländermaße eines unbekannten Geographen aus dem 1. Jahrhundert n.Ch.*, *PM* 77.5/6, 1931, s. 128; A. W i l m a r t, *La composition...*, s. 143, przyp. 2; R. U h d e n, *Die Weltkarte des Martianus Capella*, *Mn*, tertia series, 3, 1936, s. 116; M. D e s t o m b e s, *Mappemondes A.D. 1200–1500...*, s. 48 (24,11) – badacz ten stawia jednak obok imienia Teodulfa znak zapytanie; J. S t r z e l c z y k, *Gerwazy z Tilbury. Studium z dziejów uczoności geograficznej w średniowieczu*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 212; A.-D. v o n d e n B r i n c k e n, *Fines Terrae...*, s. XVIII (26) i 58–60.

¹⁷ T h e o d u l f u s A u r e l i a n e n s i s, *Opera*, Iacobi Sirmondi cura & studio edita, Parisiis 1646, s. 207 (całość s. 61–272: *Carmina* – wydanie to nie było dostępne autorowi niniejs-

Hoc opus ut fieret Theodulfus episcopus egi,
Et duplici officio rite vigere dedi,
Scilicet ut dapibus pascantur corpora latis
Inspecta et mentem orbis imago cibet¹⁸

Zaś nieco niżej dodaje: *Totius orbis adest breviter depicta figura*¹⁹. Zdaniem A. Vidier zarówno określenie *pictura* w tytule poematu, jak i zwrot *depicta figura* sugerują, że chodzi o mapę namalowaną na ścianie²⁰. Takie zresztą wnioski wyciągnął z lektury *carmen XLVII* Teodulfa już w roku 1860 Louis Baunard (24 VIII 1828 – 9 XI 1919), który też na podstawie wersów 41–44²¹ doprecyzował miejsce, gdzie znajdowało się to malowidło – jego zdaniem była nim jadalnia w pałacu biskupim²². Podobną tezę wygłosił w roku 1894 Franz F. Leitschuh (19 X 1865 – 28 I 1924)²³. A. Vidier w cytowanym wyżej artykule z roku 1911 utrwalił więc tylko ten pogląd, za którym opowiedziało się później wielu innych badaczy²⁴.

szego artykułu). Tekst ten został następnie przedrukowany w *PL*, t. 105, kol. 283A–376D, gdzie przedmiotowy poemat znajduje się w IV księdze pod numerem 3 (*PL*, t. 105, kol. 336A–337A: IV 3). Następnie zaś *carmina* zostały wydane w edycji krytycznej w *MGH*. Analizowany wiersz Teodulfa znajduje się tutaj w: Teodulf, *Pieśni*, XLVII, s. 547–548. Poemat liczy w całości 54 wersy. Cf. A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 285–287.

¹⁸ Teodulf, *Pieśni*, XLVII, 41–44, s. 548. Cf. A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 288; D. Mauskopf-Deliyannis, *Charlemagne's silver tables: the ideology of an imperial capital*, *EME* 12.2, 2003, s. 160, przyp. 4; B. Anderson, *Cosmos...*, s. 165, przyp. 71.

¹⁹ Teodulf, *Carmina*, XLVII, 49, s. 548. Cf. A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 286.

²⁰ Cf. A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 288: *Le titre de la pièce ne laisse aucun doute (...); ce titre annonce la description d'une peinture où se trouvait l'image de la terre en forme de cercle.*

²¹ Cf. przyp. 18.

²² L. Baunard, *Théodulfe, évêque d'Orléans et abbé de Fleury-sur-Loire*, Paris 1860, s. 23: *Théodulfe (...) l'avait fait peindre pour orner la salle où il prenait ses repas...* Cf. Ch. Cuisard, *Théodulfe, évêque d'Orléans. Sa vie et ses œuvres avec une carte du Pagus Avrelianensis au IXe siècle*, *MSAHO* 24, 1892, s. 252; A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 287; L.A. Brown, *The Story of Maps*, New York 1949, s. 93–94; J. Strzelczyk, *Gerwazy z Tilbury...*, s. 212.

²³ F.F. Leitschuh, *Geschichte der Karolingischen Malerei. Ihr Bilderkreis und seine Quellen*, Berlin 1894, s. 60: *Wir erhalten damit [carmen XLVII] offenbar eine Beschreibung des dekorativen Schmuckes des Speisesaals des Klosters. Das Gemälde stellte den Erdkreis dar: (...) Aber es entspricht den tatsächlichen Verhältnissen weit mehr anzunehmen, dass diese Wandmalereien aus der Zeit Ludwigs des Frommen stammen.*

²⁴ Cf. A.-D. von den Brincken, *Mappa mundi und Chronologia. Studien zur imago mundi des abendländischen Mittelalters*, *DA* 24, 1968, s. 128 (= c a d e m, *Studien zur Universal-kartographie des Mittelalters...*, s. 27) – później badaczka ta zmodyfikowała nieco swój pogląd, Cf. przyp. 36; J. Strzelczyk, *Gerwazy z Tilbury...*, s. 212; L. Bagrow, R.A. Skelton, *Meister der Kartographie*, Berlin 1985, s. 544; J. Adhémar, *Influences antiques dans l'art du Moyen Âge*

Mapa ta miała ulec zniszczeniu bądź w czasie normandzkiej grabieży Orleanu w roku 856, bądź też w roku 865 lub 866, czyli w momencie prawie doszczętnego zniszczenia miasta przez Normanów²⁵.

Należy w tym kontekście wspomnieć o tym, że w roku 1861 Barthélemy Hauréau (9 IX 1812 – 29 IV 1896) wysunął w tej kwestii diametralnie różną tezę, a mianowicie, że wiersz Teodulfa mówi nie o fresku, lecz o *une statue de la Terre*²⁶. Pogląd ten w nauce francuskiej przypomniał w roku 1892 Charles Cuissard (27 IV 1840 – 5 II 1912) w monografii poświęconej biskupowi Orleanu²⁷. Natomiast w Niemczech w roku 1877 z podobną tezą wystąpił Adolf Ebert (1 VI 1820 – 1 VII 1890) twierdząc, że chodzi tutaj o *Skulpturwerk*, który *als Tafelaufsatz und Fruchtkorb diente*²⁸. Opinię tę starał się w trzy lata później uprościć Karl Liersch (2 III 1855 – 23 XI 1935) pisząc: *Einfacher ist es wol, an eine Fruchtschale zu denken, auf deren Boden das Gemälde (oder das Reliefbild) sich befunden*²⁹. Określenia *Tafelaufsatz* użył również w roku 1911 Max Manitius (23 III 1858 – 21 IX 1933)³⁰. Teza ta poszła jednak w zapomnienie od momentu ukazania się artykułu A. Vidier w tymże 1911. Powrócił do niej dopiero w roku 1962 Dieter Schaller (19 VI 1929 – 11 VII 2003), a następnie w roku 1995 Patrick Gautier Dalché, o czym będzie mowa w dalszej części niniejszego artykułu.

Istnieje też trzecia hipoteza, w myśl której mapa opisana przez Teodulfa w *carmen XLVII* była wygrawerowana lub wyrzeźbiona na stole, w jadalni jego biskupiego pałacu. Wysunął ją bodajże Juliusz von Schlosser (23 IX 1866 – 1 XII 1938) w 1891 r.³¹ Tezę tę przejęli inni badacze, m.in. Otto Homburger (11 XI

français, Paris 1996, s. 148; K. Zalewska-Lorkiewicz, *Ilustrowane mappae mundi jako obraz świata. Średniowiecze i początek okresu nowożytnego*, Warszawa 1997, s. 8.

²⁵ Cf. A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 292. Cf. też J. Strzelczyk, *Gerwazy z Tilbury...*, s. 212.

²⁶ B. Hauréau, *Singularités historiques et littéraires*, Paris 1861, s. 83.

²⁷ Ch. Cuissard, *Théodulf, évêque d'Orléans...*, s. 252. Cf. A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 287.

²⁸ A. Ebert, *Die literarische Bewegung zur Zeit Karl's des Großen*, DR 11, 1877, s. 409. Cf. idem, *Allgemeine Geschichte der Literatur des Mittelalters im Abendlande*, Bd. II, Leipzig 1880, s. 78: *Interessanter sind einige rein beschreibende oder erzählende Gedichte: so jenes (...), das Tafelaufsatz beschreibt, welchen Theodulf selbst hatte anfertigen lassen*.

²⁹ K. Liersch, *Die Gedichte Theodulfs, Bischofs von Orleans*, Halle 1880, s. 66.

³⁰ M. Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, Teil I: *Von Justinian bis zur Mitte des zehnten Jahrhunderts*, München 1911, s. 540.

³¹ J. von Schlosser, *Beiträge zur Kunstgeschichte aus den Schriftquellen des frühen Mittelalters*, Wien 1891, s. 154. Cf. idem, *Schriftquellen zur Geschichte der Karolingischen Kunst*, Wien 1892, s. 429. Autor cytuję tutaj poemat 47 *in extenso*, Cf. *ibidem*, s. 384–385 (nr 1031); idem, *Quellenbuch zur Kunstgeschichte des abendländischen Mittelalters. Ausgewählte Texte des vierten bis fünfzehnten Jahrhunderts*, Wien 1896, s. 121. W tej publikacji Autor również cytuję cały 47 poemat Teodulfa, Cf. *ibidem*, s. 124–126.

1885 – 19 V 1964)³², Ann Freeman (30 VI 1926 – 28 II 2008)³³, D. Schaller³⁴ oraz wielu innych³⁵. Czasem badacze podają dwie możliwości twierdząc, że mapa Teodulfa mogła równie dobrze być mapą narysowaną na ścianie, jak i mapą wygrawerowaną na stole³⁶.

Ta ambiwalencja historyków kartografii wynika ze świadomości istnienia w czasach Teodulfa zarówno map ściennych jak i grawerowanych na stołach. Przykłady takich map można znaleźć w źródłach. Oto papież Zachariasz (10 XII 741 – 22 III 752) kazał w czasie swego pontyfikatu zbudować w obrębie pałacu na Lateranie portyk i wieżę. W *triclinium* zaś na górnym piętrze wieży polecił namalować mapę świata:

Fecit autem a fundamentis, ante scrinium Lateranensem porticum atque turrem, ubi et portas ereas atque cancellos instituit et per figuram Salvatoris ante fores ornavit; et per ascendentes scalas in superioribus super eandem turrem triclinium et cancellos aereos construxit, ubi et orbis terrarum descriptione depinxit atque diversis versiculis ornavit³⁷.

³² O. Homburger, *Eine unveröffentlichte Evangelienhandschrift aus der Zeit Karls des Grossen (Codex Bernensis 348)*, ZSAK 5.3, 1943, s. 162.

³³ A. Freeman, *Theodulf of Orleans and the "Libri Carolini"*, S 32.4, 1957, s. 702 i przyp. 157.

³⁴ D. Schaller, *Philologische Untersuchungen zu den Gedichten Theodulfs von Orléans*, DA 18.1 1962, s. 84.

³⁵ Cf. A.-D. von den Brincken, *Die Ausbildung konventioneller Zeichen und Farbgebungen in der Universalkartographie des Mittelalters*, ADSSW 16, 1970, s. 341, przyp. 42 (= eadem, *Studien...*, s. 129, przyp. 42); F. Brunhölzl, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, Bd. I, *Von Cassiodor bis zum Ausklang der karolingischen Erneuerung*, München 1975, s. 297; A.-D. von den Brincken, *Die Kugelgestalt der Erde in der Kartographie des Mittelalters*, AKg 58, 1976, s. 89–90 (= eadem, *Studien...*, s. 199); A. Grabois, *Charlemagne, Rome and Jerusalem*, RBPhH 59.4, 1981, s. 797, przyp. 17; A.-D. von den Brincken, *Weltbild...*, s. 403 (= eadem, *Studien...*, s. 259); M. Kupfer, *Medieval world maps: embedded images, interpretive frames*, WI 10.3, 1994, s. 266; P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 101 i 102; A.-D. von den Brincken, *Mappe del Medio Evo...*, s. 35 (= eadem, *Studien...*, s. 536); M. Borgolte, *Christliche und muslimische Repräsentationen der Welt. Ein Versuch in transdisziplinärer Mediävistik*, BBAW.BA 14, 2008, s. 98 i przyp. 33; B. Anderson, *Cosmos...*, s. 165, przyp. 71.

³⁶ Cf. A.D. von den Brincken, „...ut describeretur universus orbis”. *Zur Universalkartographie des Mittelalters*, [in:] *Methoden in Wissenschaft und Kunst des Mittelalters*, hrsg. von A. Zimmermann, Berlin 1970, s. 275 i przyp. 109 (= eadem, *Studien...*, s. 108 i przyp. 109); eadem, *Kartographische Quellen. Welt-, See und Regionalkarten*, Turnhout 1988, s. 60; eadem, *Fines Terrae...*, s. 58.

³⁷ *Księga Pontyfików*, XVIII, 218, s. 432. 4–7. Tekst ten jest niekiedy cytowany bądź w całości, bądź fragmentarycznie. Cf. K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten*, III. Heft: *Die kleineren Weltkarten*, Stuttgart 1895, s. 151; Ph. Lauer, *Les fouilles du Sancta sanctorum au Latran*, MEFR20, 1900, s. 260 i 285; A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 289; J. Strzelczyk, *Gerwazy z Tilbury...*, s. 208; M. Kupfer, *Medieval world maps...*, s. 283,

Z kolei Einhard (ok. 770 – 14 III 840) w *Vita Karoli Magni*, która to biografia cesarza powstała najprawdopodobniej między rokiem 817 a 830, pisze o trzech srebrnych stołach. Jeden z nich miał na swym blacie wygrawerowaną mapę świata, drugi plan Rzymu a trzeci plan Konstantynopola. W łacińskim oryginale tekst ten brzmi następująco:

Inter ceteros thesauros atque pecuniam tres mensas argenteas et auream unam praecipuae magnitudinis et ponderis esse constat. De quibus statuit atque decrevit, ut una ex his, quae forma quadrangula descriptionem urbis Constantinopolitanae continet, inter cetera donaria, quae ad hoc deputata sunt, Romam ad basilicam beati Petri apostoli deferatur, et altera, quae forma rotunda Romanae urbis effigie figurata est, episcopio Ravennatis ecclesiae conferatur. Tertiam, quae ceteris et operis pulchritudine et ponderis gravitate multum excellit, quae ex tribus orbibus conexas totius mundi descriptionem subtili ac minuta figuratione complectitur, et auream illam, quae quarta esse dicta est, in tertiae illius et inter heredes suos atque in eleemosinam dividendae partis augmento esse constituit³⁸.

przyp. 44; K. Zalewska-Lorkiewicz, *Ilustrowane...*, s. 13; J. Haldon, B. Ward-Perkins, *Evidence from Rome for the Image of Christ on the Chalke Gate in Constantinople*, BMGS 23, 1999, s. 286; L. Brubaker, J. Haldon, *Byzantium in the Iconoclast Era c. 680–850: A History*, Cambridge–New York 2011, s. 178, przyp. 107, s. 178; V.A. Baranov, *Visual and Ideological Contexte of the Chalke Inscription at the Entrance of the Great Palace of Constantinople*, Scri 13, 2017, s. 26, przyp. 22.

³⁸ Einhard, 33, s. 40.15–23. Ten fragment *Vita* jest dość często cytowany albo *in extenso* albo *in parte*. Cf. F. Gregorovius, *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter. Vom fünften Jahrhundert bis zum sechzehnten Jahrhundert*, Bd. III, Stuttgart 1860, s. 21, przyp. 1; G.B. de Rossi, *Piante iconografiche e prospettiche di Roma anteriori al secolo XVI raccolte e dichiarate*, Roma 1879, s. 73, przyp. 1; J. von Schlosser, *Schriftquellen...*, s. 385–386 (nr 1032); K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten*, III. Heft..., s. 151; A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 291; F.N. Estey, *Charlemagne's Silver Celestial Table*, S 18, 1943, s. 112; E.F. van der Grinten, *Elements of Art Historiography in Medieval Texts. An Analytic Study*, transl. from the Dutch by D. Aalders, The Hague 1969, s. 149; P.J. Margry, *De ontwikkeling van de stadsplattegrond*, [in:] P.J. Margry, P. Ratsma, B.M.J. Speet, *Stadsplattegronden. Werken met kaartmateriaal bij stadshistorisch onderzoek*, Hilversum 1987, s. 10, przyp. 6; A.-D. von den Brincken, *Fines Terrae...*, s. 59; M. Hardt, *Royal Treasures and Representation in the Early Middle Ages*, [in:] *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities, 300–800*, eds. W. Pohl, H. Reimitz, Leiden–Boston–Köln 1998, s. 269, przyp. 88; D. Mauskopf-Deliannis, *Charlemagne's silver tables...*, s. 159 (przekład angielski) i s. 159–160, przyp. 1 (łaciński oryginał); M. Hardt, *Vererbte Königsschätze in Völkerwanderungszeit und frühem Mittelalter*, [in:] *Herrscher- und Fürstentestamente im westeuropäischen Mittelalter*, hrsg. von B. Kasten, Köln–Weimar–Wien 2008, s. 139, przyp. 66 i s. 140, przyp. 67–69. Polski przekład tego fragmentu znajduje się w: Einhard, *Żywot Karola Wielkiego*, przeł. J. Parandowski, wstępem i objaśnieniami opatrzył A. Gieysztor, Wrocław 1950, s. 64.

Ludwig I Pobożny (778 – 20 VI 840; cesarz od 814), wykonując wolę ojca, odesłał do Rzymu darowaną papieżowi część skarbu cesarskiego. Zatrzymał jednak dla siebie srebrny stół ozdobiony mapą świata, jak to relacjonuje Tegan z Trewiru (ok. 800–ok. 850) w napisanych między rokiem 836 a 837 *Gesta Hludowici imperatoris*. Relacja ta stanowi swego rodzaju uzupełnienie przekazu Einharda:

Maximam partem thesauri misit Romam, temporis beati Leonis papę, et quicquid super hoc remanserat, sacerdotibus et pauperibus, advenis, viduis orphanis omnia distribuit, nihil sibi reservans praeter unam mensam argenteam, quę triformis est in modum quasi tres clipei in unum coniuncti; ipsam sibi retinuit ob amorem patris, et tamen eam alio precio redemit, quod pro patre tradidit³⁹.

Podobnie suplementarny charakter ma nota Agnellusa z Rawenny (ok. 805–ok. 850) na temat stołu z planem Rzymu, który Karol Wielki (4 IV 747 lub 748 – 28 I 814; cesarz od 25 XII 800) polecił synowi w testamencie odesłać biskupowi Rawenny: *Igitur istius Martini temporibus misit Lodovicus imperator ex dimissione sui genitoris Karoli ad Martinum pontificem huius Ravennatis sedis mensam argenteam unam absque ligno, habentem infra se anaglifite totam Romam, una cum tetragonis argenteis pedibus*⁴⁰. Z kolei stół zawierającego mapę świata, który zgodnie z przekazem Tegana z Trewiru Ludwik Pobożny miał sobie zatrzymać wbrew testamentowi Karola Wielkiego, zaginął w roku 842 podczas walk dynastycznych toczonych przez jego bezpośrednich następców. Początkowo stół ten był własnością najstarszego syna Ludwika i jego prawowitego następcy Lotara I (795 – 29 IX 855; cesarz od 20 VI 840). Ten jednak uciekając pośpiesznie z Akwizgranu przed wojskami wrogiej mu koalicji, jaką zawiązali jego dwaj młodsi bracia, Ludwik II Niemiecki (ok. 806 – 28 VIII 876; od 843 król wschodniofrankijski) i Karol II Łysy (13 VI 823 – 6 X 877; cesarz od 25 XII 875), rozdzielił między swych stronników pałacowe skarby, wśród których znajdował się także rzeczony stół. Od tego też czasu słuch o nim zaginął, ponieważ stół został najprawdopodobniej przetopiony, przedstawiając dla jego nowego właściciela jedynie wartość

³⁹ Tegan, VIII, s. 188.12 – 190, 2. Ten fragment *Gesta* jest czasem cytowany, najczęściej *in parte*, Cf. J. von Schlosser, *Beiträge zur Kunstgeschichte...*, s. 159; i dem, *Schriftquellen...*, s. 386 (nr 1036); A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 291, przyp. 3; F.N. Estey, *Charlemagne's Silver Celestial Table...*, s. 112; A.-D. von den Brincken, *Fines Terrae...*, s. 59; M. Hardt, *Vererbte Königsschätze...*, s. 140, przyp. 71.

⁴⁰ Agnellus, 170, s. 388. 4–7. Ten fragment w całości lub tylko *in parte* jest przywoływany w niektórych publikacjach, Cf. F. Gregorovius, *Geschichte...*, s. 21, przyp. 1; G.B. de Rossi, *Piante...*, s. 73, przyp. 1; J. von Schlosser, *Schriftquellen...*, s. 386 (nr 1034); A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 291, przyp. 2; F.N. Estey, *Charlemagne's Silver...*, s. 113; D. Mauskopf-Deliyannis, *Charlemagne's silver...*, s. 161 (przekład angielski) i s. 161, przyp. 8 (łaciński oryginalny).

kruszcza. O tym dramatycznym wydarzeniu mówią tzw. *Roczniki bertyńskie* (*Annales Bertiniani*) pod rokiem 842:

Hlotharius, inopinato fratrum adventu territus, cessit. Sublatisque cunctis ab Aquisgranii palatio tam Sanctae Mariae quam regalibus thesauris, disco etiam mirae magnitudinis ac pulchritudinis argenteo, in quo et orbis totius descriptio et astrorum consideratio et varius planetarum discursus, divisus ab invicem spatiis, signis eminentioribus sculpta radiabant, particulatim praeciso suisque distributo, a quibus tamen, quamvis tali mercedem conductis, per contubernia turmatim deserebatur, per Catalaunis fugiens, apud Trevas paschali sollemnitate peracta, Lugdunum petiit⁴¹.

Jest uderzające, że w testamencie Karola Wielkiego poświęcono tak wiele miejsca zarówno owej „stołowej mapie” *universum*, jak i planom Rzymu i Konstantynopola. Przy tym kolisty plan Rzymu został zgodnie z wolą Karola Wielkiego odesłany do Rawenny, a kwadratowy plan Konstantynopola do Rzymu, zaś Ludwik Pobożny zatrzymał dla siebie rzeczoną mapę świata⁴². Jest to dowód dużego zainteresowania geo- i topografią na dworze cesarskim w Akwizgranie. Jedną z przyczyn tego zainteresowania była niewątpliwie dydaktyka: geografia była wówczas częścią geometrii⁴³ nauczanej w szkołach karolińskich. Należy także zauważyć, że mapa świata wraz z planami Rzymu i Konstantynopola tworzy pewną logiczną całość, stanowiąc swego rodzaju echo potęgi chrześcijańskiego Cesarstwa Rzymskiego, poczynając od Konstantyna Wielkiego (27 II ok. 272 – 22 V 337; cesarz od 306). To zaś dobrze oddaje imperialne ambicje samego Karola Wielkiego⁴⁴. W kręgu kultury chrześcijańskiej mapa była również najbardziej elementarnym obrazem świata stworzonego, a dwie główne metropolie tegoż

⁴¹ *Roczniki bertyńskie*, ad. ann. 842, s. 27. Również ten fragment bywa cytowany *in extenso* lub *in parte*, Cf. J. von Schloesser, *Schriftquellen...*, s. 386 (nr 1035); G. Thiele, *Antike Himmelsbilder. Mit Forschungen zu Hipparchos, Aratos und seinen Fortsetzern und Beiträge zur Kunstgeschichte des Sternhimmels*, Berlin 1898, s. 141, przyp. 1; A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 292, przyp. 1; F.N. Estey, *Charlemagne's Silver...*, s. 113; D. Schaller, *Philologische Untersuchungen...*, s. 84; A.-D. von den Brincken, *Fines Terrae...*, s. 59, przyp. 62; M. Hardt, *Royal Treasures...*, s. 270, przyp. 89; idem, *Vererbte Königsschätze...*, s. 140, przyp. 72.

⁴² Temat logiki rozdziału stołów podjęła m.in. M. Kupfer, *Medieval world maps...*, s. 268 i 283, przyp. 54.

⁴³ Cf. N. Lozovsky, *Carolingian Geographical Tradition: Was it Geography?*, EME 5.1, 1996, s. 31. Cf. też P. Gautier Dalché, *Agrimensure...*, s. 165.

⁴⁴ Cf. M. Kupfer, *Medieval...*, s. 268; D. Mauskopf-Deliyannis, *Charlemagne's silver tables...*, s. 177; E. Albu, *Imperial Geography and the Medieval Peutinger Map*, IMun 57.2, 2005, s. 139; N. Lozovsky, *Roman Geography and Ethnography in the Carolingian Empire*, S 81.2, 2006, s. 327, 349.

świata, były jednocześnie siedzibami najważniejszych patriarchatów⁴⁵. Choć źródła milczą na ten temat, to nie da się zanegować przypuszczenia, że z inspiracji kultury dworskiej Akwizgranu mogło powstać wiele podobnych map i planów, o których jednak nie ma wzmianek w spuściznie literackiej tego okresu, ponieważ nie wspomniano o nich w źródle tej rangi, co testament twórcy imperium Franków. To zaś wydaje się wzmacniać hipotezę Juliusza von Schlossera, w myśl której mapa Teodulfa była również „mapą stołową”.

* * *

Jak już wspomniano wyżej teza A. Vidier na temat ścisłego związku mapy z Ripoll z mapą Teodulfa i z jego *carmen XLVII* dominowała przez kilkadziesiąt lat w historiografii zachodniej. Pierwszym autorem, który wskazał na pewne uproszczenia w rozumowaniu francuskiego badacza był D. Schaller w roku 1962. Zarzucił on swemu poprzednikowi, że ten przywiązywał zbyt wielkie znaczenie do tytułu poematu Teodulfa, który nie musi pochodzić od samego biskupa Orleanu, co mocno zaważyło na logice jego wywodów i mogło już w punkcie wyjścia zafałszować dalsze etapy rozumowania A. Vidier. Zarzuty D. Schaller’a poszły po następującej linii:

Wie aber, wenn diese Überschrift erst von Sirmond erfunden wäre? Im darstellenden Gedicht (v. 1–40) ist nirgends von *pictura*, *pingere* die Rede (*effigies* v. 18 und *fingebatur* v. 26 weisen nicht auf ein Gemälde; Hauréau und andere sprechen geradezu von einer Statue der Terra); im Epigramm dagegen begegnet v. 49 *depicta figura*, was ebenso auf ein Gemälde wie auf eine Reliefarbeit bezogen werden kann⁴⁶.

D. Schaller pisze zatem jasno, że tytuł poematu może pochodzić od autora nowożytnego *editio princeps* wierszy Teodulfa, a zatem mógł on powstać dopiero w roku 1646, a jego autorem może być J. Sirmond. Z kolei przywołując pojęcia *effigies* (v. 18) i *fingitur* (v. 26), które nie odnoszą się do żadnej formy malarskiej, lecz do rzeźby, D. Schaller usprawiedliwia niejako tezę B. Hauréau z roku 1861, który uważał, że poemat Teodulfa mówi o *une statue de la Terre*⁴⁷. Natomiast odnosząc się do zwrotu *depicta figura* (v. 49) badacz niemiecki podkreśla, że termin ten może oznaczać zarówno malowidło jak i relief. W konsekwencji poemat Teodulfa mówi niejako

⁴⁵ Cf. P. Kochanek, *Winiety metropolii Pentarchii na mapach średniowiecznych i wczesnonowożytnych*, VP 34, 2014, t. 62, s. 213–296.

⁴⁶ D. Schaller, *Philologische Untersuchungen...*, s. 84. Cf. przyp. 20.

⁴⁷ Cf. przyp. 26.

o dwóch różnych rzeczywistościach: o *effigies* i o *depicta figura*. Na tej podstawie D. Schaller wysunął następującą hipotezę: *Die inhaltliche Zusammengehörigkeit von v. 1–40 mit 41–54 ist daher zumindest fraglich. Auf jeden Fall müssen die beiden Gedichte (...) in einer Neuedition auseinander gerückt werden*⁴⁸. A zatem ze względu na różnice treściowe powinno się, zdaniem D. Schallera, w nowej edycji *Carmina* Teodulfa rozdzielić *carmen XLVII* na dwa różne epigramy.

Do tej tezy odwołał się w roku 1995 P. Gautier Dalché⁴⁹, proponując jednocześnie podział (w nowej krytycznej edycji) *carmen XLVII* nie na dwa odrębne poematy, lecz na trzy: v. 1–40 (opis rzeźby), v. 41–48 (*l'orbis imago* [v. 44] *représentée sur une table sur l'ordre de Théodulf*) i v. 49–54 (*la carte de la terre – totius orbis depicta figura* [v. 49])⁵⁰. Jednakże rozwinięcie tezy D. Schaller'a nie było zasadniczym elementem artykułu francuskiego badacza, w którym ten podważył tezę A. Vidier na temat mapy z Ripoll do tego stopnia, że *de facto* w literaturze fachowej przestano ją nazywać mapą Teodulfa z Orleanu. Punktem wyjścia dla najistotniejszego elementu tezy P. Gautier Dalché stał się tytuł rozdziału, w ramach którego mapa ta funkcjonuje w Cod. Vat. Reg. lat. 123 oraz tekst otaczający mapę, będący listą regionów geograficznych, których powierzchnia jest podana w milach określających ich obwód⁵¹. Tytuł rozdziału, jak już wyżej zaznaczono, brzmi: *Mappamundi iuxta quorundam descriptiones* (fol. 127^v)⁵², a zatem chodzi tutaj o mapę świata wykonaną na bazie danych zapożyczonych od różnych autorów. W ten sposób sam autor rzeczony mapy podkreśla, że jego źródłem inspiracji nie była mapa Teodulfa, lecz jego własna inwencja twórcza, którą zawdzięcza erudycji zdobytej w benedyktyńskiej bibliotece klasztornej⁵³. Mapa ta nie jest więc nowym obrazem świata, lecz jego kartograficzną kompilacją, stworzoną na bazie osiągnięć wcześniejszych pokoleń geo- i kartografów. Tytuł ten zdaje się również tłumaczyć graficzną oryginalność mapy z Ripoll na tle całego zachowa-

⁴⁸ D. Schaller, *Philologische Untersuchungen...*, s. 84. Cf. M. Kupfer, *Medievals...*, s. 282, przyp. 40 i s. 283, przyp. 41.

⁴⁹ P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 101: *Comme l'a montré de façon définitive D. Schaller, deux d'entre eux [= les termes désignant les objets décrits] sont exclusifs l'un de l'autre. L'effigies de Tellus est une statue, alors que la figura est une peinture ou une représentation en relief. Par là, le titre unifiant porté par l'édition de Sirmond («alia pictura») perd toute valeur. Rien ne garantit d'ailleurs que le manuscrit lui-même ait eu des titres, ni qu'il ait groupé les poèmes de la façon dont ils ont été édités. Pour D. Schaller, la seule certitude est que Théodulf fit faire une table avec une mappa mundi qui comportait les deux tituli; la congruence des vers 1–40 (l'allégorie) et 41–54 (l'imago orbis, la depicta figura, soit les deux cartouches) étant dès lors remise en cause, une nouvelle édition devra les séparer. Cf. ibidem, s. 100.*

⁵⁰ *Ibidem*, s. 102.

⁵¹ *Ibidem*, s. 91.

⁵² Cf. przyp. 9.

⁵³ Cf. E. Edson, *Mapping Time...*, s. 85; A. Contessa, *A Geography of Learning...*, s. 56.

nego dorobku kartograficznego średniowiecza, co dziś dość mocno podkreślają niektórzy badacze⁵⁴. Takie postawienie sprawy odzwierciedla ogromny szacunek autora bądź autorów mapy do tradycji, co koresponduje z duchem kultury monastycznej. Przy tej okazji warto zauważyć, że określenie *mappa mundi* pojawia się tutaj po raz pierwszy w odniesieniu do mapy świata zawartej w rękopisie⁵⁵. Konsekwencje wypływające z tytułu tego rozdziału zauważył już A. Vidier⁵⁶, jednak nie wyciągnął stąd tak radykalnych wniosków.

Osobne zagadnienie to tekst otaczający mapę, który wielkość poszczególnych regionów podaje za pomocą ich obwodu. A. Vidier uważał ten sposób definiowania wielkości danego obszaru za pewne *novum*, niespotykane wcześniej w źródłach łacińskich⁵⁷. Następnym badaczem, który zajął się tym właśnie zagadnieniem był zmarły przedwcześnie Richard Uhden (I IV 1900 – I VIII 1939). Sam tekst otaczający mapę nazwał on od jego pierwszych słów *Specimen terrae*⁵⁸. Uważał, że może to być przekład z języka greckiego⁵⁹. On też przypomniał, że obwodem jako miarą danego terytorium posługiwano się w literaturze rzymskiej wyłącznie w odniesieniu do: *Inseln und Binnenmeere, Objekte, die seltsamerweise im «Specimen terrae» übergangen werden. Bei anderen Gebieten findet sich dies Verfahren nie, und ihre Größe wird in allen Fällen mit Zahlen für die Erstreckung in die Länge und Breite ausgedrückt – eine aus Plinius' Erdbeschreibung genugsam bekannte Methode*⁶⁰. R. Uhden nie był jednak w stanie określić źródła, gdzie stosowano by obwód jako miarę wielkości danego obszaru, ograniczając się do stwierdzenia: *Vermutlich hat man an ein Verfahren zu denken, für das Ansätze in den Sphragiden des Eratosthenes vorliegen*⁶¹. Zaś w ostatnim zdaniu swego krót-

⁵⁴ Cf. J.-G. Arentzen, *Imago mundi cartographica. Studien zur Bildlichkeit mittelalterlicher Welt- und Ökumenekarten unter besonderer Berücksichtigung des Zusammenwirkens von Text und Bild*, München 1984, s. 126, przyp. 386; A.-D. von den Brincken, *Kartographische Quellen...*, s. 78.

⁵⁵ Cf. P. Gautier Dalché, *La „Descriptio mappe mundi” de Hugues de Saint-Victor. Texte inédit avec introduction et commentaire*, Paris 1988, s. 94; A.-D. von den Brincken, *Fines Terrae...*, s. 14, 59; E. Edson, *Mapping Time...*, s. 82; B. Englisch, *Ordo...*, s. 227, przyp. 15.

⁵⁶ A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 305.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 297.

⁵⁸ R. Uhden, *Specimen terrae...*, s. 128.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 128–129. Cf. P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 92.

⁶⁰ R. Uhden, *Specimen terrae...*, s. 128. Cf. P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 93 – ten ostatni autor dodał jeszcze półwyspy, jako obszary mierzone za pomocą obwodu; E. Edson, *Mapping Time...*, s. 82 – autorka ta, starając się wyjaśnić dlaczego pisarze antyczni określali wielkość wysp podając ich obwód, dodaje: *perhaps because they could be sailed around*; A. Contessa, *A Geography of Learning...*, s. 65; N. Sorin, *In circuitu tenuit... Dacia and Roman Geographical Knowledge*, ENap 21, 2011, s. 43.

⁶¹ R. Uhden, *Specimen terrae...*, s. 129.

kiego artykułu wyraził dobrą badawczą intuicję, *daß sich im «Specimen terrae» wenigstens die Ergebnisse eines bisher gänzlich unbekannten Meßverfahrens bis ins Mittelalter gerettet haben*⁶².

To „brakujące ogniwo”, o którym mówi zacytowana wyżej intuicja R. Uhdena, odkrył właśnie P. Gautier Dalché. Badacz francuski odnalazł bowiem w bibliotece uniwersyteckiej w Lejdzie (Universiteitsbibliotheek Leiden) manuskrypt, pochodzący z wieku IX, a napisany prawdopodobnie w skryptorium benedyktyńskiego opactwa Fleury (Abbaye de Fleury lub Abbaye de Saint-Benoît-sur-Loire), który zawiera ten sam tekst oraz szczęśliwie posiada tytuł: *Divisio orbis terrarum Theodosiana*⁶³. Owym Teodozjuszem jest władca bizantyński Teodozjusz II (10 IV 401 – 28 VII 450; cesarz od 1 V 408). Zdaniem francuskiego badacza właśnie tego typu późnoantyczny, bo pochodzący prawdopodobnie z V lub VI w. tekst mógł być wzorcem dla obu tekstów łacińskich⁶⁴, czyli zarówno dla autora manuskryptu z Fleury (IX w.), jak i dla autora kodeksu z Ripoll (XI w.). Już R. Uhden wskazywał na greckie pojęcia użyte w tekście łacińskim, który powstał w Ripoll, np.: *oecumene* (fol. 143^v), *Lybia* zamiast *Africa* (fol. 143^v i 144^r), *Arabia & Eudemon* (fol. 144^r) – chodzi oczywiście o termin łaciński *Arabia Felix*, który w grece brzmi *Arabia Eudaemon*: tymczasem w *Specimen terrae* zrobiono z tego dwa odrębne pojęcia, określające dwa różne regiony. Za zapożyczenie greckie przyjmuje R. Uhden również nazwę *Drybyce* (fol. 144^r) i kilka innych choronimów⁶⁵. Argumentację tę przejął P. Gautier Dalché⁶⁶ i Giusto Traina⁶⁷. Określenie *Divisio orbis terrarum Theodosiana* nie jest przypadkowe. O inicjatywie Teodozjusza II, której celem miał być pomiar *orbis terrae*, wspomina Dicuill († ok. 825) w dwóch różnych kontekstach. Raz jest to tekst wskazujący, że cesarz ten nakazał *mensuratio orbis terrae: In quinto decimo anno regni imperatoris Theodosii praecepit ille suis missis provintias orbis terrae in longitudinem et latitudinem mensurari*⁶⁸. Mieli tego dokonać *missi Theodosii*. Za drugim zaś razem tenże iroszkocki mnich cytuje 12-wersowy epigram na temat podjętej w roku 435 inicjatywy narysowania i opisanie mapy *orbis terrae* przez tegoż właśnie cesarza:

Hoc opus egregium, quo mundi summa tenetur,
Aequora, quo montes, fluvii, portus, freta et urbes

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Codex Vossianus latinus F. 12δ, fol. 40^v–41^r; P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 92. Cf. E. Edson, *Mapping Time...*, s. 82, 179, przyp. 26; B. Englisch, *Ordo...*, s. 225.

⁶⁴ P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 96. Cf. E. Edson, *Mapping Time...*, s. 82.

⁶⁵ R. Uhden, *Specimen terrae...*, s. 128.

⁶⁶ P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 93. Należy zaznaczyć, że badacz francuski opiera się na Cod. Voss. Lat. F. 12δ, fol. 40^v–41^r.

⁶⁷ G. Traina, *Mapping...*, s. 167.

⁶⁸ Dicuillus I, 1, s. 5.10–13. Cf. P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 95.

Signantur, cunctis ut sit cognoscere promptum,
 Quicquid ubique latet, clemens genus, inclita proles
 Ac per saecula pius, totus quem vix capit orbis,
 Theodosius princeps venerando iussit ab ore
 Confici, ter quinis aperit cum fascibus annum.
 Supplices hoc famuli, dum scribit pingit et alter,
 Mensibus exiguis, veterum monumenta secuti,
 In melius reparemus opus culpamque priorem
 Tullimus ac totum breviter comprehendimus orbem:
 Sed tamen hoc tua nos docuit sapientia, princeps⁶⁹.

Wersy te są dość często cytowane w kontekście geografii późnego antyku i średniowiecza⁷⁰. Z epigramu wynika jasno, że mapę wykonało dwóch ludzi cesarza (*supplices famuli*), z których jeden zajmował się opisem a drugi graficzną stroną tego przedsięwzięcia (*dum scribit pingit et alter*). Obaj zaś bazowali na dokonaniach wcześniejszych kartografów (*veterum monumenta secuti*), konsultując prawdopo-

⁶⁹ Dicuillus, 5, 4, s. 19.13 – 20.16. Cf. *Divisio orbis terrarum*, s. 19.16 – 20.12.

⁷⁰ Cf. G.H. Noehden, *A short Account of the Library of Vienna*, CJ 23, 1821, s. 53, przyp. 1 (*in extenso*); E. Schweder, *Beiträge zur Kritik der Chorographie des Augustus*, Teil I, Kiel 1876, s. 15–16 (*in extenso*); D. Delfsen, *Ursprung, Einrichtung und Bedeutung der Erdkarte Agrippas*, Berlin 1906, s. 14–15 (*in extenso*); P. Schnabel, *Die Weltkarte des Agrippa als wissenschaftliches Mittelglied zwischen Hipparch und Ptolemaeus*, Phil 90, 1935, s. 439–440 (*in extenso*); L. Bieler, *The Text Tradition of Dicuillus' "Liber de mensural orbis terrae"*, PRIA 64, 1965/1966, s. 29 (*in extenso*); W. Wolska-Conus, *Deux contributions à l'histoire de la géographie*, TM 5, 1973, s. 275, przyp. 8 (przekład francuski całości); O.A.W. Dilke, *Cartography in the Byzantine Empire*, [in:] *The History of Cartography*, vol. I: *Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*, eds. J.B. Harley, D. Woodward, Chicago 1987, s. 259 (przekład angielski całości); P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 95 (*in extenso* – autor ten podaje tekst łaciński za Cod. Vat. lat. 642, fol. 81^v–82^r, który pochodzi z XII w.); A.D.E. Cameron, *Petronius Probus, Aemilius Probus and the Transmission of Nepos: A Note on Late Roman Calligraphers*, [in:] *"Humana sapit". Études d'antiquité tardive offertes à Lellia Cracco Ruggini*, éd. par J.M. Carrié, R. Lizzit-Testa, Turnhout 2002, s. 125–126 (*in extenso*); B. Salway, *The Nature and Genesis of the Peutinger Map*, IMun 57.2, 2005, s. 128 (oryginał łaciński oraz angielski przekład *in extenso*); E. Albu, *Rethinking the Peutinger Map*, [in:] *Cartography in Antiquity and the Middle Ages. Fresh Perspectives, New Methods*, eds. R.J.A. Talbert, R. Unger, Leiden–Boston 2008, s. 113, przyp. 8 (wersy 1–7); R.J.A. Talbert, *Rome's World. The Peutinger Map Reconsidered*, Cambridge 2010, s. 138–139 (*in extenso*); B.M. Altomare, *Géographie et cosmographie dans l'Antiquité tardive: la tradition grecque et les modèles latins*, DHA 31.1, 2013, s. 24 (*in extenso*); J. Simon, *Chorography reconsidered. An alternative approach to the Ptolemaic definition*, [in:] *Mapping Medieval Geographies. Geographical Encounters in the Latin West and Beyond, 300–1600*, Cambridge 2013, s. 39, przyp. 73 (wersy 1–3); G. Traina, *Mapping...*, s. 165 (oryginał łaciński i angielski przekład *in extenso*); P. Gautier Dalché, *L'enseignement de la géographie dans l'antiquité tardive*, K 96.1, 2014, s. 171–172 (przekład francuski *in extenso*), s. 172, przyp. 98 (oryginał łaciński *in extenso*).

dobnie kilka różnych map. Kwestią otwartą jest, czy człowiek zajmujący się opisem wpisywał tekst w mapę, czy też stworzył rodzaj niewielkiego traktatu geograficznego⁷¹. Ukończyli oni swoją pracę zaledwie w kilka miesięcy (*mensibus exiguis*), poprawiając rzekome błędy swych poprzedników (*in melius reparemus opus*). Niektórzy historycy geo- i kartografii pokusili się nawet o identyfikację wspomnianych wyżej *veterum monumenta*. Detlef Detlefsen (25 IX 1833 – 21 VII 1911) uważał, że termin ten odnosi się *de facto* do słynnej mapy Marka Wipsaniusza Agryppy (63–12 p.n.e.)⁷². Opinię niemieckiego badacza podzielała m.in. Wanda Wolska-Conus (22 X 1919 – 25 IV 2012), która sugerowała ponadto, że owych 12 wersów było inskrypcją dodaną do mozaiki lub malowidła ściennego, pełniącego funkcję dekoracyjno-dydaktyczną w założonym w roku 425 uniwersytecie Teodozjusza II w Konstantynopolu⁷³. Najdalej w swej interpretacji poszedł Ekkhard Weber, który wysunął przypuszczenie, że analizowany tutaj epigram mógł znajdować się na początku zaginionego dziś pierwszego segmentu *Tabula Peutingeriana*⁷⁴. D. Detlefsen zauważył także słusznie, że *missi Theodosii* i idea pomiaru ziemi, którą Dicuill przypisał Teodozjuszowi II, może wynikać z jego nadinterpretacji owego 12-wersowego epigramu. Epigram ten nie mówi bowiem o nowym pomiarze świata, lecz tylko o sporządzeniu jego nowej mapy na rozkaz tego cesarza przez dwóch *supplices famuli*, którzy stosunkowo szybko uporali się z tym zadaniem. Tymczasem w ujęcie iroszkockiego mnicha owi dwaj pokorni słudzy delegowani do zrobienia mapy urosli do rangi *agrimensores*.⁷⁵ Jednak kwestia ta, choć sama w sobie ciekawa, nie jest ważna w kontekście niniejszego tekstu. Tutaj bowiem najistotniejsze jest pytanie o stosunek zarówno *Divisio orbis terrarum Theodosiana* z rękopisu z Fleury, jak i *Specimen terrae* z manuskryptu z Ripoll, do narracyjnej części wykonanej przez jednego z *supplices famuli Theodosii* przy założeniu, że owa narracyjna część była rzeczywiście znana w klasztorach zachodniej Europy⁷⁶. Kopista skryptorium w Abbaye de Saint-Benoît-sur-Loire mógł bowiem posłużyć się tylko tytułem, który sam wykonywał na bazie znajomości cytowanego wyżej epigramu, dołączonego do *Divisio orbis terrarum*⁷⁷.

⁷¹ Cf. P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 95.

⁷² D. Detlefsen, *Ursprung...*, s. 15–17.

⁷³ W. Wolska-Conus, *Deux...*, s. 276–278; cf. P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 95–96, przyp. 25.

⁷⁴ E. Weber, *Tabula Peutingeriana: Codex Vindobonensis 324*, Teil [2]: *Kommentar*, Graz 1976, s. 22; cf. P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 95–96, przyp. 25.

⁷⁵ D. Detlefsen, *Ursprung...*, s. 15–16.

⁷⁶ P. Gautier Dalché (*Notes...*, s. 103) ostrożnie dopuszcza taką możliwość: *On a là, peut-être, l'écho très affaibli d'une entreprise cartographique de Théodose II, qui se serait transmise essentiellement en des régions périphériques de l'Empire d'occident*. Cf. G. Traïna, *Mapping...*, s. 167.

⁷⁷ Cf. przyp. 69.

Jeśli zaś chodzi o treść legend samej mapy, którą Cod. Vat. Reg. lat. 123 określa mianem *Mappamundi iuxta quorundam descriptiones*, to, pomimo tego że różni się ona od *Specimen terrae*, oba te elementy stanowią organiczną całość. Z drugiej strony mapa ta może być definiowana jako swego rodzaju graficzna kompilacja, będąca produktem klasztornej erudycji popartej benedyktyńskimi koncepcjami kartograficznymi⁷⁸. Wypada się więc zgodzić z tezę cytowanego tutaj już wielokrotnie P. Gautier Dalché:

c'est la carte longtemps désignée comme la «carte de Théodulf d'Orléans», qui est sans doute, en réalité, une création du monastère de Ripoll en Catalogne. Encadrée par un texte descriptif probablement traduit du grec, intitulé *Specimen terrae* dans d'autres témoins et datant du Ve ou du VIe siècle, elle apparaît sur une double page d'un manuscrit de 1055 ou 1056, l'ensemble de la page étant intitulé «Mappa mundi iuxta quorundam descriptionem». (...). Carte et texte y sont étroitement associés – ce qui rappelle (...) la caractéristique des rapports arpentage des agrimenseurs⁷⁹.

Badacz francuski uważa zatem, że mapa ta jest oryginalnym dziełem mnichów klasztoru w Ripoll i że nie należy jej łączyć z Teodulfem, mimo że wersy jego poematu zostały wpisane w południową hemisferę mapy⁸⁰. W ten sposób P. Gautier Dalché w roku 1995 zrelatywizował tezę swego rodaka A. Vidier z roku 1911.

Podsumowując tę część niniejszych rozważań należy przypomnieć, że aktualnie podstawowymi i najbardziej inspirującymi tekstami do badań nad mapą z Ripoll są prace takich autorów jak: A. Vidier (1911), R. Uhden (1931), D. Schaller (1962)⁸¹, A. Contessa (2011), a przede wszystkim P. Gautier Dalché (1995). Natomiast cenne przyczynki zostały napisane przez następujących badaczy: A.-D. von den Brincken (1992)⁸², M. Kupfer (1994)⁸³, E. Edson (1997, wyd. 2 – 1999)⁸⁴ i B. Englisch (2002)⁸⁵. Dodać należy, że choć mapę tę wzmiankuje w swych publikacjach wielu historyków geografii i kartografii średniowiecznej, to jednak większość tych opracowań traktuje przedmiotową mapę marginalnie. Natomiast w polskiej

⁷⁸ Cf. P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 103: *Il n'y aurait rien d'extraordinaire à ce que les moines de Ripoll aient réalisé leur propre mappemonde à partir de modèles locaux.*

⁷⁹ P. Gautier Dalché, *Agrimensure...*, s. 166. Cf. idem, *De la glose...*, s. 762.

⁸⁰ Wątpliwość co do genetycznych związków mapy z Ripoll z Teodulfem wyraził już swego czasu Marcel Destombes (27 VII 1905 – 26 XI 1983), cf. przyp. 16. Cf. też E. Edson, *Mapping Time...*, s. 85; B. Englisch, *Ordo...*, s. 225, przyp. 6; A. Contessa, *A Geography of Learning...*, s. 56.

⁸¹ D. Schaller, *Philologische Untersuchungen...*, s. 82–84.

⁸² A.-D. von den Brincken, *Fines Terrae...*, s. 58–60.

⁸³ M. Kupfer, *Medieval...*, s. 266–268 i s. 282–283, przyp. 40–41.

⁸⁴ E. Edson, *Mapping Time...*, s. 80–86.

⁸⁵ B. Englisch, *Ordo orbis terrae...*, s. 224–239.

literaturze przedmiotu mapa ta jest prawie nieznana, ponieważ obok J. Strzelczyka (1970)⁸⁶, K. Zalewskiej-Lorkiewicz (1997)⁸⁷ i niżej podpisanego (2014 i 2018)⁸⁸ rodzimi autorzy niemalże o niej zapomnieli. Niniejszy artykuł ma zatem na celu uzupełnienie tej luki w polskiej bibliografii historii kartografii.

Analiza mapy z Ripoll będzie podzielona na cztery części. Pierwsza z nich to tekst *Specimen terrae*, czyli tekst, który otacza mapę. W następnej kolejności zostanie omówiony graficzny schemat południowej półkuli wraz z wypełniającymi go inskrypcjami i legendami. Kolejnym, trzecim etapem niniejszych analiz będzie półkula północna, czyli (nasza) ekumena. Natomiast ostatni, czwarty segment niniejszych rozważań będzie poświęcony szczegółowym analizom najistotniejszych winiet miast. Całość zaś domkną wnioski końcowe.

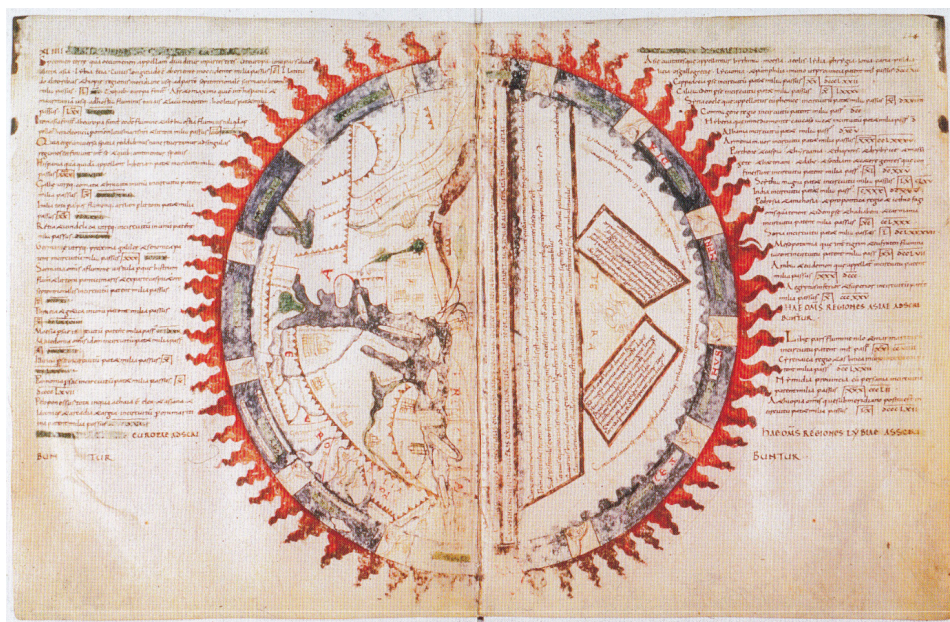

Fig. 1: Mapa z Ripoll (ok. 1055)

⁸⁶ J. Strzelczyk, *Gerwazy z Tilbury...*, s. 212–213.

⁸⁷ K. Zalewska-Lorkiewicz, *Ilustrowane...*, s. 8.

⁸⁸ P. Kochanek, *Winiety...*, s. 233; idem, *Wpływ...*, s. 315, 348; idem, *Vignetten von Konstantinopel in den mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Karten. Die Entwicklung des grafischen Topos der Stadt*, VP 38, 2018, t. 70, s. 397, 411, 427, 431.

Tekst *Specimen terrae* znajduje się zarówno po lewej (fol. 143^v), jak i po prawej (fol. 144^r) stronie mapy. Treść tego krótkiego traktatu zostanie podana za wersją, którą przedstawił A. Vidier. Wierność jego odczytu można dziś łatwo zweryfikować (wyjątek stanowią miejsca, w których tekst jest nieczytelny), dzięki elektronicznemu wydaniu Cod. Vat. Reg. lat. 123, przez Bibliotekę Watykańską⁸⁹.

Tekst po lewej stronie mapy jest poświęcony Europie⁹⁰:

• Specimen terrę quam oecumenen appellamus dividitur in partes tres, ut Europa una pars dicatur, altera Asia, Lybia tertia. Cujus longitudo est, ab Oriente in Occidente, milia passus $\text{L}\overline{\text{C}}\overline{\text{I}}\overline{\text{L}}$; latitudo, a litoribus Ethiopię regionis meridiane usque ad partem septentrionalem Sarmatię, litora milia passus $\text{L}\overline{\text{L}}\overline{\text{XX}}$ (?), ex quibus Europa finitur. A freto maximo qui est inter Hispaniam et Mauretanium usque ad hostia fluminis Tanais et lacum Moeotem, hoc litus patet milia passus $\text{L}\overline{\text{XXI}}\overline{\text{DCCCLXXVII}}$. • Item Asia finitur ab Europa similiter eodem flumine, et a Lybia ostia fluminis Nili, quod appellatur Heracleoticum, per omnem litus maris nostri et littora, milia passus $\text{L}\overline{\text{CCCCI}}\overline{\text{CC}}\dots$. • Quia ergo uniwersa spatia reddidimus nunc revertamur ad singulas regiones ut finiunt inter se et quibus continentur spatiis. • Hispania, quam quidam appellant Hiberiam, patet in circuitu milia passus $\text{L}\overline{\text{XXXI}}\overline{\text{CCCVIII}}$. • Gallię utręque, comata et bracata in unum, in circuitum patent milia passus $\text{L}\overline{\text{XI}}\overline{\text{DCCCLXXII}}$. • Italia tota, per Alpes flumenque Arsiam, per littora patet milia passus $\text{L}\overline{\text{XXI}}\overline{\text{CLXXVII}}$. • Retia et Vindelica utręque in circuitum in unum patent milia passus $\text{D}\overline{\text{CCCCLVII}}$. • Germanię utręque, proxima Galileę et Senonica, patent in circuitum milia passus $\text{L}\overline{\text{XXXI}}\overline{\text{DCXXV}}$. • Sarmatia omnis, a flumine Vistula, per quę Histrum flumen, et littora Pontici maris, et ex parte Caspii et ore septentrionalis, in circuitum patent milia passus $\text{L}\overline{\text{XI}}\overline{\text{DCCCCXII}}$. • Thracia et Getica in unum patent milia passus $\text{L}\overline{\text{XI}}\overline{\text{DCLXXXVIII}}$. • Moesia per sae [*sic!*] in circuitum pate(n)t milia passus $\text{CC}\overline{\text{CLXXV}}$. • Macedonia omnis idem in circuitum patet milia passus $\text{L}\overline{\text{XI}}\overline{\text{DCCXCIII}}$. • Illiricum per se in circuitum patet milia passus $\text{L}\overline{\text{XI}}\overline{\text{DCLXXXIII}}$. • Pannonia per sae [*sic!*] in circuitum patet milia passus $\text{L}\overline{\text{XI}}\overline{\text{DCCCCCLXXVII}}$. • Peloponessus tota, in qua Achaia est Elea et Asiana et Laconicę et Arcadia et Argia, in circuitum per ora maritima patent milia passus $\text{D}\overline{\dots}\overline{\text{XXIII}}$. • Hae omnes regiones Europae adscribuntur⁹¹.

⁸⁹ www.digi.vatlib.it/view/MSS_Reg.lat.123 [dostęp: 1 IX 2019].

⁹⁰ Kropki (•) oddzielają od siebie logiczne całości, które wydzielił również autor manuskryptu. Test zawiera również liczby, którym towarzyszą dwa rodzaje znaków: $\text{I}\overline{\text{I}}\text{I}$ i $\text{I}\overline{\text{I}}\overline{\text{I}}$. Oba te znaki, pomimo różnicy graficznej oznaczają to samo – a mianowicie, że liczbę w tej „ramce” należy pomnożyć przez 100 000. Owa różnica jest to, jak twierdzi R. U h d e n (*Specimen terrae...*, s. 128, przyp. 1): *eine Willkürlichkeit des Schreibers und macht keinen Unterschied aus*. Jest to ważne ponieważ A. V i d i e r (*La mappemonde de Théodulf...*, s. 295, przyp. 1) sądził, że owe „obramowania” cyfr oznaczają 1 milion. Natomiast nadkreślenie (łac. *vinculum*) oznacza pomnożenie wartości przez 1000.

⁹¹ Cf. A. V i d i e r, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 295–296.

Z kolei tekst po prawej stronie mapy (fol. 144^r) jest poświęcony Azji i Afryce (Libii):

• Asię civitates quę appellantur Bythinia, Moesia, Aeolis, Lydia, Phrygia, Ionia, Caria, Pisidia, Licia, Os Gallogrecię, Lycaonia et Pamphilia in uno ut provincia patent milia passus DCCCXII. • Cappadocia per se in circuitum patet milia passus LXXI DCCCLXXII. • Cilicia idem per se in circuitum patet milia passus LXI LXXXV. • Syria Coele que appellatur cum Phenicę in circuitum patet milia passus LXI DXXXIII. • Commagene regio in circuitum patent milia passus DCC. • Hyberia, quę in medio monte Caucaso jacet, in circuitum patet milia passus D. • Albania in circuitu patet milia passus DXCV. • Armenia major in circuitu patet milia passus LXXXI CCLXXXV. • Parthene et Caspia et Hyrcania et Thapiros et Drybyce et Massagete et Bactriani et Dahe et Socdiani et ceterę gentes quę confines sunt in circuitu patent milia passus LXI DCXXXV. • Scythia magna patet in circuitu milia passus LXI CLXV. • India in circuitu patet milia passus ICXXXI DCXXXV. • Pedrosia et Arachosia et Propontica regio et Ichthiofagi omnes quam tenent et idem per se et Hadiabeni et Carmania in circuitu patent milia passus LXC CCLXXX. • Seria in circuitu patet milia passus LI DCLXXXVII. • Mesopotamia, quę inter Tigrim et Eufraten flumina jacent, in circuitu patent milia passus LXXI DCCLVII. • Arabia et Eudemon quę appellatur in circuitu patent milia passus LXXXI DCCC. • Aegyptus inferior et superior in circuitum patent milia passus LXI CCCXXV. • Hae omnes regiones Asiae adscribuntur. • Libię pars flumine Nilo et Marmaritarum in circuitu patent milia passus LXXI CCVIII. • Cyrenaica regio et Asbitica in uno in circuitu patent milia passus DCCLXXII. • Nymidia provincia cum Persania in circuitu patent milia passus LXXXI CCCLII. • Aethiopia omnis quę sub meridiano posita est in circuitu patet milia passus LXI DCCCLXII. • Hae omnes regiones Lybiae asscribuntur⁹².

*

Sama kolistą mapą jest umieszczona centralnie na dwóch kartach pergaminu (fol. 143^v–144^r). Jest to mapa strefowa typu makrobiańskiego⁹³. Nie jest ona

⁹² Cf. *ibidem*, s. 296–297.

⁹³ Jeśli chodzi o klasyfikację map – M. C. Andrews, *The Study and Classification of Medieval Mappae Mundi*, *Archaeol* 75, 1926, s. 61–76; R. Udden, *Zur Herkunft und Systematik der mittelalterlichen Weltkarten*, *GZ* 37, 1931, s. 321–340; M. Destombes, *Mappemondes...*, s. 3–21; J.-G. Arentzen, *Imago...*, s. 63–131; D. Woodward, *Reality, Symbolism, Time, and Space in Medieval World Maps*, *AAAG* 75.4, 1985, s. 510–512; *idem*, *Medieval Mappae-mundi*, [in:] *The History of Cartography*, t. I, *Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*, eds. J. B. Harley, D. Woodward, Chicago–London 1987, s. 294–299. Zob. też J. Strzelczyk, *Gerwazy z Tilbury...*, s. 203–207, 222–226; A. Krawiec, *Ciekawość świata w średniowiecznej Polsce. Studium z dziejów geografii kreatywnej*, Poznań

jednak, jak dzieje się to w przypadku tzw. map Makrobiusza, zorientowana na Północ, lecz na Wschód. W konsekwencji ukazuje ona dwie półkule (północną i południową), jednak o ile w przypadku map strefowych półkula północna jest „u góry” a południowa „na dole”⁹⁴, o tyle na przeorientowanej mapie z Ripoll półkula północna znajduje się po lewej a południowa po prawej stronie. W ten sposób mapa ta nabiera pewnych cech tzw. map Beatusa z Liébana⁹⁵, które rów-

2010, s. 64–82; cf. też P. K o c h a n e k, *Cesarstwo Bizantyńskie w kartografii Zachodu około roku 1000*, TKHPAN 12, 2015, s. 26, przyp. 129.

⁹⁴ Najważniejsze opracowania syntetyczne na temat tzw. map Makrobiusza: M. D e s t o m b e s, *Mappemondes...*, s. 43–45 (sekcja 18–21) i 85–95 (sekcja 36–38); L.S. C h e k i n, *Northern Eurasia...*, s. 95–120 (opisy kartogramów) i 396–445 (ilustracje) – jest to największy z dostępnych dziś dla badaczy zbiorów reprodukcji tych map; A. H i a t t, *The Map of Macrobius before 1100*, IMun 59.2, 2007, s. 149–176 – jest to dziś najbardziej kompletne zestawienie przedmiotowych map z okresu od IX do XII w., zawierające dwa ważne dodatki: 1) *Appendix 1: List of Manuscripts with Macrobius' Commentary on the Dream of Scipio in Approximate Chronological Order* (s. 171–172), który zawiera wykaz 69 rękopisów dzieła Makrobiusza wraz z lokalizacją map; 2) *Appendix 2: Nomenclature on the Maps in Macrobius' Commentary before 1200* (s. 173–175), który zawiera legendy widniejące na tych mapach. Cf. też A.-D. v o n d e n B r i n c k e n, *Die Kugelgestalt der Erde...*, s. 77–95 (= e a d e m, *Studien...*, s. 186–205). Cf. też P. K o c h a n e k, *Cesarstwo...*, s. 26, przyp. 130.

⁹⁵ Najważniejsze dziś opracowania ogólne na temat map Beatusa to: K. M i l l e r, *Mappamundi. Die ältesten Weltkarten*, Heft I, *Die Weltkarte des Beatus (776 n. Chr.)*, Stuttgart 1895; G. M e n é n d e z P i d a l, *Mozárabes y Asturianos en la cultura de la alta Edad Media en relación especial con la historia de los conocimientos geográficos*, BRAH 134, 1954, s. 137–291; M. D e s t o m b e s, *Mappemondes...*, s. 40–42 (17, 1–13); H. G a r c í a - A r á e z, *Los mapamundis de los Beatos. Origen y características principales*, MMM 18, 1993/1994, s. 49–76; i d e m, *Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte). *Nomenclator y conclusiones*, MMM 19/20, 1995/1996, s. 97–128; B. E n g l i s c h, *Ordo...*, *passim*; I. B a u m g ä r t n e r, *Die Welt im kartographischen Blick. Zur Veränderbarkeit mittelalterlicher Weltkarten am Beispiel der Beatustradition vom 10. bis 13. Jahrhundert*, [in:] *Der weite Blick des Historikers. Einsichten in Kultur-, Landes- und Stadtgeschichte: Peter Johanek zum 65. Geburtstag*, hrsg. von W. E h b r e c h t, Köln 2002, s. 527–549; e a d e m, *Visualisierte Weltenräume. Tradition und Innovation in den Weltkarten der Beatustradition des 10. bis 13. Jahrhunderts*, [in:] *Tradition, Innovation, Invention. Fortschrittsverweigerung und Fortschrittsbewusstsein im Mittelalter*, hrsg. von H.-J. S c h m i d t, Berlin–New York 2005, s. 231–276; L.S. C h e k i n, *Northern...*, s. 171–179, 468–477; I. B a u m g ä r t n e r, *Graphische Gestalt und Signifikanz. Europa in den Weltkarten des Beatus von Liébana und Ranulf Higden*, [in:] *Europa im Weltbild des Mittelalters. Kartographische Konzepte*, hrsg. von I. B a u m g ä r t n e r, H. K u g l e r, Berlin 2008, s. 83–101. W polskiej literaturze przedmiotu funkcjonują dwa instruktywne opracowania ogólne tego zagadnienia, por. J. S t r z e l c z y k, *Gerwazy z Tilbury...*, s. 208–212; P. K o c h a n e k, *Rozesłanie Apostołów na mapie Beatusa z Burgo de Osma*, [in:] *Fructus Spiritus est Caritas, Księga jubileuszowa ofiarowana Ks. Prof. F. Drączkowskiemu*, red. M. W y s o c k i, Lublin 2011, s. 703–745 (szczeg. s. 707–713). Cf. też P. K o c h a n e k, *Cesarstwo...*, s. 10, przyp. 12 oraz s. 11–26.

niez uwzględniają półkulę południową i są zorientowane na Wschód. Z kolei całość, czyli kombinacja mapy Makrobiusza z mapą Beatusa, nawiązuje z jednej strony do antycznej idei kulistości Ziemi⁹⁶, z drugiej zaś do pierwszej biblijnego siedziby człowieka, czyli do ogrodu w Edenie na wschodzie (Rdz 2, 8). Na mapie z Ripoll nie został jednak zaznaczony ów starotestamentalny rajski ogród.

Mapa składa się z kilku kręgów. Pierwszy, zewnętrzny krąg stanowią „ogniste języki”. *The red and orange flames that appears today on the map are the result of the later stages of repainting, as can be seen in places where the original brown-orange flames are still visible under the later colouring*⁹⁷. Badacze mapy zauważają je⁹⁸, lecz rzadko starają się określić ich funkcję⁹⁹. Drugi okrąg został podzielony na 24 segmenty nierównej wielkości: mniejsze alternują z większymi. 12 mniejszych sekcji, mających kolor pergaminu, zawiera małe, uskrzydłone postacie, symbolizujące dwanaście wiatrów. Każda z nich dmucha w trąbę¹⁰⁰ lub w róg¹⁰¹. Z kolei 12 większych segmentów, pomalowanych na niebiesko, posiada wewnątrz małe, zielone paski, na których ciemnym brązem wypisano nazwy owych dwunastu

⁹⁶ Cf. P. Kochanek, *Rekonstrukcje globusa Kratesa z Mallos w dwóch polskich podręcznikach historii geografii*, AMe 20, 2007, s. 139–142; i d e m, *Współczesne rekonstrukcje globusa Kratesa z Mallos*, [in:] *Archiva temporum testes. Źródła historyczne jako podstawa pracy badacza dziejów. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Olczakowi*, red. G. Bujak, T. Nowicki, P. Siwicki, Lublin 2008, s. 247–250; i d e m, *Schematy ekumeny w literaturze patrystycznej w kontekście klasycznych schematów zamieszkałej Ziemi*, VP 30, 2010, t. 55, s. 315–317 i przyp. 33–37; i d e m, *Rozesłanie...*, s. 711–713 (tu zamieszczono także wybraną bibliografię polską na temat idei kulistości Ziemi w starożytności i w średniowieczu, s. 711–712, przyp. 29); i d e m, *Schemat Krzyża i Grobu Chrystusa w kartografii średniowiecznej i wczesnonowożytnej*, [in:] *Święte wizerunki w przekazie Dobrej Nowiny*, red. N. Widołk, Opole 2017, s. 125–128; i d e m, *Wpływ...*, s. 288–292.

⁹⁷ A. Contessa, *A Geography of Learning...*, s. 59.

⁹⁸ Cf. A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 297; A.-D. von den Brincken, *Die Ausbildung...*, s. 347 (= eadem, *Studien...*, s. 134); eadem, *Die Kugelgestalt...*, s. 90 (= eadem, *Studien...*, s. 199); eadem, *Weltbild...*, s. 404 (= eadem, *Studien...*, s. 259); P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 97; A.-D. von den Brincken, *Mappe...*, s. 35 (= eadem, *Studien...*, s. 537).

⁹⁹ Cf. E. Edson, *Mapping Time...*, s. 82: *red tongues of fire, (...) perhaps represent the celestial sphere of fire*; B. Englisch, *Ordo...*, s. 230: *Das Ganze wird (...) von einem Kreis flammenähnlicher, rot ausgeführter Gebilde umgeschlossen, der, (...) die Luft oder auch die Flammensphäre, die die Erde umgibt, symbolisieren könnte*; A. Contessa, *A Geography of Learning...*, s. 67: *The red flaming fire (...) may possibly be interpreted as ether, the purest and clearest matter composing the universe...*

¹⁰⁰ Cf. A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 297: *personnages ailés soufflant dans des embouchures...*; P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 97: *personnages ailés soufflant dans une trompe*.

¹⁰¹ Cf. A. Contessa, *A Geography of Learning...*, s. 74: *nude, winged, small figures blowing horns in the same direction...*

wiatrów. *Deux seulement de ces noms sont encore entièrement lisibles: au milieu à gauche, Aquilo, et dans le troisième segment en haut à droite, Auster; mais il est aisé de restituer tous les noms*¹⁰². Prawa część drugiego pierścienia, czyli ocean otaczający południową półkulę zawiera w sobie podzielony na sekcje czerwony napis: *o-cea-nus meri-dia-nus*¹⁰³. Sekcje te są rozmieszczone w ten sposób, że napis ów został „rozprowadzony” po całym prawym półpierścieniu (por. fig. 2). Natomiast lewy półpierścień oceaniczny posiada trzy zarysy wysp wraz z legendami: *Insulas Fortunatas, Britania i Hibernia*¹⁰⁴ *Scontorum*.

*

Fig. 2: Południowa półkula mapy z Ripoll

¹⁰² A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 297. A. Vidier pokusił się też (na tejże stronie) o podanie wszystkich nazw wiatrów: *Ce sont, en commençant par la gauche de la carte avec le nom qui figure entre les deux îles de Bretagne et d'Hibernie et en remontant de façon à faire tout le tour: 1. [Septentrio]; 2. Aquilo; 3. [Vultur]nu[s]; 4. [Subsolanus]; 5. [Eurus]; 6. Euro[-Auster]; 7. Auster; 8. [Auster-Africus]; 9. [Africus]; 10 [Favonius]; 11. [Chorus]; 12. [Circius]*. Cf. A. Contessa, *A Geography of Learning...*, s. 74 – autorka sugeruje, że nazwy wiatrów mogą pochodzić od Izydora z Sewilli (*O naturze rzeczy*, XXXVII, kol. 1006D–1008C; *Etymologia*, XIII, kol. 479B–481B). W kwestii średniowiecznych diagramów wiatrów, por. B. Obrist, *Wind Diagrams and Medieval Cosmology*, S 72.1, 1997, s. 33–84.

¹⁰³ Podział opływającego ziemię oceanu na sekcje zgodne z czterema stronami świata znajduje się u Juliusza Honoriusza (IV–VI) – A 49, s. 55,3–9. Cf. A. Contessa, *A Geography of Learning...*, s. 73–74.

¹⁰⁴ Tekst w tym przypadku jest nieco zatarty. A. Vidier (*La mappemonde de Théodulf...*, s. 300) odczytał ten wyraz jako *Hibernna*.

Południowa półkula mapy z Ripoll (fig. 2), która przy orientacji wschodniej samej mapy znajduje się po jej prawej stronie, nie posiada żadnych winiet. Składa się natomiast z bardzo symetrycznie rozmieszczonych inskrypcji łacińskich, które dają się łatwo odczytać właśnie wtedy, gdy lektor odwraca rękopis tak, jak to pokazuje fig. 2: wzdłuż osi północ-południe – jak w przypadku strefowych map Makrobiusza. Dwie pierwsze inskrypcje odnoszą się do stref klimatycznych i są ujęte w wyraźnie zaznaczone ramki, co prawdopodobnie ma czytelnikowi mapy lepiej uzmysławiać (wręcz unaoczniać) zagadnienie strefklimatycznych. Pierwsza inskrypcja od góry znajduje się tuż pod równikiem, a zatem w strefie równonocy, która jednocześnie stanowiła wówczas kres geograficznej wiedzy mieszkańców ekumeny. Napis ten brzmi:

Hic circulus equinoctialis Grecis ymerinos (*sic!*) uocatur, idcirco inhabitabilis est, quia et ut presens atque hinc uel inde uicinus est, cuius incendium Aethiopum terras exurit et mortalibus ab hac temperata, in qua inhabitamus zona ad aliam temperatam transitum uetat¹⁰⁵.

Drugi kartusz zawiera charakterystykę pięciu stref klimatycznych:

• Quinque circulis mundum diuidi philosophi aiunt quorum distinctionibus quędam partes temperatę incoluntur, quędam inmanitate frigoris aut caloris inhabitabiles exstant. • Primus circulus septentrionalis frigore inhabitabilis est, qui loco suo in hoc opere trans Ripheos montes descriptus est. • Secundus solstitialis ex eo terrinos qui a parte signiferi excelsissima nobis ad septentrionalem plagam uersus temperatus habitabilis est. • Tertius equinoctialis medio ambitu signiferi orbis incedens torridus inhabitabilis (*sic!*). • Quartus brumalis qui a Grecis antarticos uocatur, qui a parte humillima signiferi ad austrinum polum uersus temperatus et habitabilis. • Quintus circulus australis cymerinos iste est qui circa uerticem austrinum infra tectum frigore inhabitabilis¹⁰⁶.

Pod środkową częścią tej ramki widoczna jest zwrócona w stronę północnej półkuli postać – personifikacja ziemi, opatrzony podpisem *Ter[r]a* (fig. 3). Jej brązowy zarys uległ już do pewnego stopnia zatarciu, lecz ciągle jeszcze można zobaczyć kilka detali: prawą rękę postaci oplata wąż, natomiast w lewej trzyma ona

¹⁰⁵ Tekst łaciński za: P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 98. Cf. B. Englisch, *Ordo...*, s. 229, przyp. 27. Cf. też A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 299.

¹⁰⁶ Tekst łaciński za: P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 98–99 i przyp. 38. Cf. E. Edson, *Mapping Time...*, s. 85, 179, przyp. 28; B. Englisch, *Ordo...*, s. 229–230, przyp. 27. Cf. też A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 298. Wyżej cytowany tekst – Beda Czcigodny, *O naturze rzeczy*, IX, 1–12, s. 199 (= *PL*, t. 90, kol. 202A–204A), cf. X, 1–14, s. 200–201 (= *PL*, t. 90, 204A–206A). Terminy greckie zostały najprawdopodobniej zaczerpnięte – Izydor z Sewilli i, *Etymologia*, III, 44, 1–4, kol. 173B–174A, cf. także XIII, 6, 1–7, kol. 475B–476A.

róg obfitości¹⁰⁷. Ten ostatni atrybut w zestawieniu z postacią ludzką można uznać za odniesienie do rzymskiej bogini *Tellus*. Z kolei wąż może być aluzją zarówno do biblijnej perykopy o upadku pierwszych ludzi (Rdz 3, 1–13), jak i do biblijnej Ewy – pramatki ludzkości (Rdz 3, 20)¹⁰⁸. Zupełnie inaczej widzi tę sprawę A.-D. von den Brincken: *Die Tera-Darstellung rechts auf der südlichen Hemisphäre betont die Bewohnbarkeit des Raumes; von Antipoden ist nirgends die Rede*¹⁰⁹. Warto dodać, iż P. Gautier Dalché sądził swego czasu, że ten element mapy jest późniejszym dodatkiem¹¹⁰. Z tą tezą polemizuje A. Contessa: *The image, very faded now, certainly belongs to the original stage of the map, as evidenced by comparison with the style of the illustrations in light-brown ink on the heavenly map in the same manuscript*¹¹¹. Należy również zauważyć, że personifikacja ziemi jest zorientowana ku północy, lecz wzrok tej postaci jest skierowany bądź na południe, bądź na jeden z kartuszy zawierających wersy poematu Teodulfa. Wszystkie te obserwacje skłaniają do wniosku, że *Ter[r]a* była przez rysownika mapy uznana za ważny element graficzny południowej półkuli. Owa postać ludzka na obszarze antypodów jest być może milczącym, graficznym sprzeciwem rysownika mapy, wobec spekulacji mu współczesnych co do nieludzkiego charakteru mieszkańców tej części Ziemi. W tym kontekście można by nawet mówić o dowodzie na rozszerzenie XI-wiecznego horyzontu geograficznego z kręgu benedyktyńskiej kultury klasztornej w Hiszpanii. W końcu Arabowie przybyli z Afryki i choć byli wrogami chrześcijaństwa, mieli jednak taką samą budowę ciała. Z kolei oni sami kontaktowali się z mieszkańcami afrykańskiego interioru, którzy również byli ze wszech miar ludźmi. Warto też zwrócić uwagę na kompozycję wyrazu *TE* – postać – *RA*. Obok symetrycznego rozmieszczenia liter jest jeszcze jeden element: zarys postaci został być może potraktowany jako pierwsze „R”. Jest też możliwe, że układ ten to nieznanym dziś akronim, który należy tylko właściwie odczytać. Wypada jeszcze wspomnieć o tym, że personifikacja Ziemi znajduje się pomiędzy dwoma ukośnymi ramkami, których jeden z boków tworzy wraz z długim bokiem „kartusza pięciu stref klimatycznych” równoramienny trójkąt.

¹⁰⁷ Cf. A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 298; A.-D. von den Brincken, *Die Kugelgestalt der Erde...*, s. 90 (= eadem, *Studien...*, s. 200); P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 99, 102; E. Edson, *Mapping Time...*, s. 85; B. Englisch, *Ordo...*, s. 231; A. Contessa, *A Geography of Learning...*, s. 63–64.

¹⁰⁸ Kwestię tę nieco inaczej ujmuje E. Edson (*Mapping Time and...*, s. 85): *The imagery is ancient, but to a Christian it would signify the two aspects of earth, productivity and sin, good and evil*. Cf. B. Englisch, *Ordo...*, s. 231.

¹⁰⁹ A.-D. von den Brincken, *Fines Terrae...*, s. 198.

¹¹⁰ P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 99: *L'encre plus pâle fait penser que c'est peut-être une addition postérieure*. Cf. s. 102.

¹¹¹ A. Contessa, *A Geography of Learning...*, s. 63.

Chrześcijańska symbolika trójkąta jest zaś bardzo bogata, poczynając od symbolu Boga w Trójcy Jedynej. Generalnie zatem można powiedzieć, że ten raczej niedoceniony przez badaczy mapy element, jest prawdopodobnie bardzo ważny dla jej głębszego odczytania. Nie można jednak wykluczyć, że jest to rodzaj graficznego żartu mnicha-rysownika, który miał na celu sprowokowanie chwili relaksu u czytelnika tego „ciężko”-naukowego rękopisu. Dziś być może nie da się tego rozstrzygnąć, choć przypadkowe odkrycie w jakimś rękopisie może pomóc w wyjaśnieniu tej zagadki. Może chodzić np. o prosty ananizm: *tera* – *aret*, czyli „niech orze!”, *coniunctivus iussivus*. Byłaby to wówczas aluzja bądź do trudnego materiału zawartego w rękopisie, bądź do samej mapy jako do obrazu ziemi, która jest przede wszystkim miejscem pracy rolnika.

Fig. 3: Personifikacja Ziemi

W dwóch, wspomnianych wyżej, ukośnie narysowanych ramkach znajdują się dwa fragmenty XLVII (dawniej: IV 3) poematu Teodulfa, który, jak już wcześniej zasugerowano, prawdopodobnie dopiero od roku 1646 nosi tytuł *Alia pictura, in qua erat imago terrae in modum orbis comprehensa*¹¹². Każdy fragment liczy 8 wersów¹¹³.

¹¹² Cf. przyp. 17.

¹¹³ Oba fragmenty są cytowane w wersji zaproponowanej w roku 1995 przez P. Gautier Dalché (*Notes...*, s. 100). Ten tekst przejęła w roku 2002 B. Englisch (*Ordo...*, s. 230–231, przyp. 31). Z kolei wersja przedstawiona w roku 1911 przez A. Vidier (*La mappemonde de Théodulf...*, s. 306) różni się od wersji P. Gautier Dalché interpunkcją. Ten tekst przejął w roku 1930 Youssef Kamal (17 X 1882 – 1 II 1967) – *Monumenta cartographica...*, t. III, fasc. 1,

Pierwszy¹¹⁴ z nich (przy wschodniej orientacji mapy) znajduje się wyżej. Tworzą go wersy 49–54 wspomnianego XLVII poematu Teodulfa oraz wersy 77–78 poematu XLVI (*De liberalibus artibus in quadam pictura depictis*)¹¹⁵ tegoż autora:

- XLVII 49 Tocius orbis adest breuiter depicta figura
 50 Rem magnam in paruo corpore nosse dabis^(a)
 51 Hic amphitrites^(b) terrarum margine longo
 52 Bracchia protendit lumina^(c) cuncta uorans.
 53 Inflatis buccis discordes undique fratris^(d)
 54 Insistunt orbi sunt sua cuique loca¹¹⁶.
 XLVI 77 Extremęque duę gelidę sunt ordine zone
 78 Torrida per medium temperat una duas.

Drugi kartusz zawiera tylko wersy pochodzące z XLVII poematu Teodulfa (XLVII, 41–48):

- XLVII 41 Hoc opus ut fieret Theodulfus episcopus egi
 42 Et duplici officio ritę uigere dedi,
 43 Scilicet ut dapibus pascantur corpora latis
 44 Inspecta ei^(e) mentes^(f) orbis^(g) imago cibet
 45 Pius^(h) epulas animę qua⁽ⁱ⁾ carnis⁽ⁱ⁾ dilige uisor
 46 Viuida mens illis his caro pollet hebes
 47 Cęlica uerba sonent dapibus hęc mensa redundet
 48 Et teneant nullum libida^(k) dicta locum¹¹⁷.

s. 507^v. Autor ten na tej samej stronie podaje także pełną wersję tego poematu za edycją J. Sirmond'a z roku 1646 wraz z francuskim przekładem. Natomiast edycja (wraz z przekładem angielskim), którą zamieściła w swym artykule z roku 1994 Marcia Ku p f e r (*Medieval world maps...*, s. 266), idzie na poziomie treści za wydaniem krytycznym E. Du e m m l e r a (*MGH. PLAC*, t. I, s. 548), zaś w przypadku interpunkcji autorka wydaje się stosować własne kryteria. Z kolei A. C o n t e s s a (*A Geography of Learning...*, s. 60–61) w artykule z roku 2011 na poziomie treści bardzo zbliża się do edycji E. Duemmlera, zaś w przypadku interpunkcji autorka idzie za P. Gautier Dalché. Również D. Schaller w roku 1962 wydał tekst zawarty w obu „ramkach” mapy (D. S c h a l l e r, *Philologische Untersuchungen...*, s. 82–82). Jego wersja tekstu bazuje na źródle, czyli na Cod. Vat. Reg. lat. 123, fol. 144^r.

¹¹⁴ Cf. P. G a u t i e r D a l c h é, *Notes...*, s. 100, przyp. 44: «Premier» s'entend si l'on oriente la carte Nord en haut, en faisant subir au bifeuillet un quart de tour vers la droite: ce cartouche est alors situé à gauche et se trouve être le premier dans l'ordre de la lecture.

¹¹⁵ Te o d u l f, *Pieśni*, XLVI, s. 544–547. Poemat ten obejmuje w całości 114 wersów

¹¹⁶ Korekty pierwszego fragmentu: ^(a) dabit.; ^(b) –trite; ^(c) flumina; ^(d) fratres. Poprawki te idą za edycją poematu wydaną przez E. L. D u e m m l e r a (*MGH. PLAC*, t. I, s. 548).

¹¹⁷ Oboczności pierwszego fragmentu: ^(e) et; ^(f) mentem; ^(g) orbis *in rasura* in Cod. Vat. Reg. Lat. 123, fol. 144^r; ^(h) plus; ⁽ⁱ⁾ quam; ^(j) corpus; ^(k) liuida. Cf. przyp. 116.

Dwom ostatnim wersom pierwszego fragmentu, zapożyczonym w XLVI poematu biskupa Orleanu, warto przyjrzeć się nieco bliżej.

XLVI 77 Extremęque duę gelidę sunt ordine zone
78 Torrida per medium temperat una duas¹¹⁸.

Wers 77 bowiem wygląda w oryginale nieco inaczej:

XLVI 77 E quibus extremae geminae sunt frigore pressae¹¹⁹.

Został on więc przerobiony tak, aby dopasować go do kontekstu. Pierwotnie wers ten odnosił się do stref niebieskich, natomiast przez autora mapy został użyty w kontekście stref klimatycznych ziemi¹²⁰. Dla P. Gautier Dalché jest to jeden z argumentów za tym, że mapa ta ma niewiele wspólnego z biskupem Orleanu¹²¹. W ten sposób wzmocnieniu ulega teza, w myśl której jest ona produktem klasztornym, pochodzącym bezpośrednio z Ripoll.

Pod konfiguracją jaką tworzą dwie ukośnie umieszczone ramki z fragmentami cytowanych wyżej wersów Teodulfa, w „przyoceanicznej” strefie południowej półkuli został umieszczono ostatni napis tej części mapy: *Circuitus uniuerse terre quę uel a quibuscumque inhabitatur uel inhabitata jacet, continet stadia milia CCLII^o, sicut ab Eratostene geometra gnomica (sic!) racione inuestigatum est*¹²². Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że termin *geometra* (nie *geometria*!) został w pewien sposób wyeksponowany, ponieważ jest on zlokalizowany nad samym brzegiem oceanu, niemal na środku krzywizny tworzonego przezeń półkola. W konsekwencji, choć pojęcie to funkcjonuje w ramach powyższej inskrypcji, to jednak przez swe graficzne wyeksponowanie żyje także niejako własnym życiem, odsyłając obserwatora mapy wprost do terminu *geometria*. To zaś każe myśleć

¹¹⁸ Teodulf, *Pieśni*, s. 546.

¹¹⁹ Teodulf, *Pieśni*, *Lcit.*

¹²⁰ Cf. P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 101. Cf. też E. Edson, *Mapping Time...*, s. 85; A. Contessa, *A Geography of Learning...*, s. 61.

¹²¹ P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 102: *L'ordonnateur du manuscrit a probablement emprunté cet ajout au c. 46 pour commenter l'aspect cosmographique de la carte, peut-être aussi dans un souci de symétrie, afin d'obtenir deux ensembles de quatre distiques. Il est impossible que Théodulf ait composé cette série ainsi qu'elle se présente dans le manuscrit de Ripoll.*

¹²² Tekst łaciński za: P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 99. Cf. B. Englisch, *Ordo...*, s. 230, przyp. 28. Nieco inną lekcję proponuje A. Vidier (*La mappemonde de Théodulf...*, s. 298). P. Gautier Dalché (*Notes...*, s. 99, przyp. 39) dodaje także ważną uwagę: *Ce renseignement, dont l'origine ultime est sans doute le De nuptiis [Philologiae et Mercurii] de Martianus Capella [VI 596, ed. J.A. Willis, Leipzig 1983, s. 209], se trouve fréquemment dans les textes de comput.*

o całej graficznej kompozycji południowej półkuli, która ma charakter geometryczny a nie geograficzny. Czytelnik otrzymuje zatem informację, że znalazł się w kręgu geometrii, czyli jednej z dyscyplin nauczanej w tym czasie obok arytmetyki, astronomii i muzyki w ramach *artes liberales*, w drugim cyklu zwanym *quadrivium*. W tym miejscu warto przypomnieć, że w nauce antycznej i średniowiecznej funkcjonowały dwa pojęcia: opis Ziemi, czyli geografia (grec. γεωγραφία, łac. *descriptio terrae*), oraz pomiar tejże, czyli geometria (grec. γεωμετρία, łac. *mensuratio terrae*). Każde z tych pojęć odnosi się do badania powierzchni Ziemi (grec. γῆ), jednak pierwsze z nich akcentuje aspekt opisowy (grec. γράφω – *opisuję, przedstawiam, piszę*), drugie natomiast aspekt matematyczny, odwołując się do pomiarów (grec. μετρέω – *mierzę*)¹²³. Ponieważ południowa półkula wymykała się wówczas dociekaniom typu geograficznego, dlatego autor mapy z Ripoll wyakcentował aspekt geometryczny i pod tym właśnie kątem ustawił kartusze z inskrypcjami, starając się trzymać zasady symetrii przy ich rozmieszczeniu. Zabicie ten spowodował, że ta część mapy sprawia wrażenie hieratycznego bezruchu. Obszar ten można co prawda zmierzyć, ale nie można go z braku wiedzy opisać w kategoriach ludzkich. W tym sensie jest to ziemia nieludzka, czyli ziemia nieznaną ówczesnemu człowiekowi. Jedyne element geograficzny to mocno falista linia brzegowa południowego oceanu, która może sugerować istnienie bardzo wielu zatok, będących potencjalnymi, bezpiecznymi przystaniami dla śmiałków, którzy wyruszą na te niezbadane wody.

*

W przeciwieństwie do geometrycznego charakteru półkuli południowej, półkula północą jest domeną geografii, ponieważ to ona właśnie obejmuje podległą opisowi ekumenę, czyli ziemię będącą domem ludzkości. Ekumena ta składa się z trzech znanych wówczas kontynentów: Europy, Azji i Afryki (o ile *Specimen terrae* używa pojęcia *Lybia*, o tyle na samej mapie widnieje napisany na czerwono termin *Africa*). Jednak afrykańska część ekumeny jest bardzo mocno zmarginalizowana i ograniczona do bardzo wąskiego pasa śródziemnomorskiego wybrzeża tego kontynentu. W obrębie Afryki (północnej) niektóre inskrypcje są dziś nieczytelne.

¹²³ Cf. P. K o c h a n e k, *Schematy...*, s. 308; i d e m, *Iluzja schematów choro- i topograficznych jako baza mnemotechnicznej portolany w starożytności*, [in:] *Tworzenie iluzji społecznej – wiedza w sferze publicznej*, red. J. S z y m c z y k, M. Z e m ł a, A. J a b ł o Ń s k i, Lublin 2012, s. 73; i d e m, *Wpływ...*, s. 287.

Fig. 4: Północna półkula mapy z Ripoll

Jednak to daje się w całości lub w części odczytać¹²⁴. Do tej grupy należy sześć nazw prowincji (*Aegyptus superior*, *Mauritania*, *Getulia*, *Cesariensis*, *Tingit...*, *Aethiopa*), jedno pasmo górskie (*mons thagir...*¹²⁵), dwa miasta (*Alexandria*, *Car-*

¹²⁴ Tekst łaciński za: P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 98. Nieco inną lekcję kilku nazw proponuje A. Vidier (*La mappemonde de Théodulf...*, s. 303–304): *Getuli*, *Tingit[ania]*, *Aethiopi*, *Alexand[ria]*, *reg...solitudines que discriminant Ethiopiam a mar...* Cf. A.-D. von den Brincken, *Fines Terrae...*, s. 173; *Aethiopi* – za A. Vidier; B. Englisch, *Ordo...*, s. 236; *Getuli*, *Tingit[ania]* – również przejęte od A. Vidier; oraz s. 235, przyp. 41.

¹²⁵ Cf. P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 98, przyp. 37: *Lecture incertaine; ce peut être aussi montes agi...ra.*

thago – tab. 4/1–2 i fig. 10) oraz dłuższa inskrypcja, która znajduje się na styku półkuli północnej z południową: *arenosas solitudines que discriminant Etiopiam a Mauritaniis...*¹²⁶ Z kolei Azja posiada 36 w większości czytelnych legend¹²⁷. Wśród nich jest siedemnaście nazw prowincji (*Hirchania*, *Scyta superior*, *Bragmania*, *Gangaridae*, *Damirice*, *India*, *India magna*, *Parcia*, *Persidia prouincia*, *Asia minor*¹²⁸, *Isauria prouincia*, *Media prouincia*, *Babilonia*, *Caldea*, *Persida*, *Arabia prouincia*, *Iudea*), cztery nazwy gór (*Libanus*, *Sina*, *feir* (= *mons Seir?*), *mons Caucasus*), osiem nazw rzek (*Ior* (corr. ex *Iordan*, -*dan* eras.), *Dan*, *Eufrates*, *Tigris*, *Indus fluuius*, *fluuius Gandis*, *Fison*, *fluuius Grisogoris* – corr. ex -*garis*), pięć nazw miast (*Bersabea*, *Betlehem*, *Eybron*, *Hericho*, *Hierusalem*¹²⁹ – tab. 1/2–5 oraz fig. 6 i 8) oraz dwie inne, częściowo tylko czytelne inskrypcje (*ubi elefanti... cuntur*¹³⁰, *iter Y(s)ra(el)i(s)*). Jeśli chodzi o Europę to w ten kontynent wpisano 26 inskrypcji¹³¹: piętnaście z nich to nazwy prowincji (*Achaia*, *Macedonia*, *Dalmatia*, *Histria*, *Mesia*, *Gocia*, *Pannonia*, *Germania superior*, *Germania inferior*, *Gallia*, *Bellica* [Belgia], *Gallicia*, *Terragonensis*, *Hispania*, *Italia*), pięć to nazwy rzek (*Danubius*, *Sigona* [Sekwana], *Igon* [Yonne], *Liger* [Loara], *Padus*)¹³², pięć toponimów odnosi się do miast (*Constantinopolim* – tab. 3/1 oraz fig. 6, 10 i 13; *Senones* [Sens] – tab. 4/3 i fig. 10; *Beneuentum*, *Rauenna*, *Roma* – tab. 2/1–3 oraz fig. 10 i 12). Całości dopełnia jedna dłuższa inskrypcja, zlokalizowana centralnie tuż nad brzegiem północnej części oceanu: *circulus septentrionalis quem Grecis articos uocantur inhabitabilis*. Wreszcie duże zbiorniki wodne,

¹²⁶ A. Contessa (*A Geography of Learning...*, s. 69) dodaje do terminów wpisanych w afrykańską część mapy nazwę *Nylus* – Nil. Jednak skan mapy (www.digi.vatlib.it/view/MSS_Reg.lat.123) tego nie potwierdza. Jest jednak możliwe, że badając oryginał A. Contessa dopatrzyła się słusznie tego terminu, który w skanie wygląda na zatarty.

¹²⁷ Tekst łaciński za: P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 98. Odczyt A. Vidier (*La mappemonde de Théodulf...*, s. 303) różni się czasem wersji podanej przez swego rodaka: *Braëmania*, *Libani*, *Jord[anis]*, *Fluuium Grisogaris*, *Ubi elefanti cur...*

¹²⁸ Ta legenda została pominięta zarówno przez A. Vidier, jak i przez P. Gautier Dalché.

¹²⁹ W przypadku miast palestyńskich A. Contessa (*A Geography of Learning...*, s. 69) proponuje następujące lekcje: *Jerusalem*, *Herico* i *Hyebron*.

¹³⁰ Inskrypcję, którą P. Gautier Dalché (*Notes...*, s. 98) odczytał *ubi elefanti... cuntur*, a A. Vidier (*La mappemonde de Théodulf...*, s. 303) *Ubi elefanti cur...*, E. Edson (*Mapping Time...*, s. 84) proponuje odczytać jako: *ubi elefanti [nas?] cuntur*. Tę propozycję A. Contessa (*A Geography of Learning...*, s. 68, przyp. 50) przyjmuje za pewnik, pisząc: *ubi elefanti [nas] cuntur*.

¹³¹ Tekst łaciński za: P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 97. Odczyt A. Vidier (*La mappemonde de Théodulf...*, s. 302) różni się minimalnie: *Beneventia*. A. Contessa (*A Geography of Learning...*, s. 69) proponuje odczyt: *Senone*, *Beneventia*.

¹³² Cf. P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 97, przyp. 33: *Plusieurs fleuves non nommés: en Tarraconnaise, en Italie, entre Achaia et Constantinopolim, le Rhin et le Tanais*.

wyspy oraz inne inskrypcje związane z morzem obejmują łącznie 13 nazw¹³³. Pięć z tym terminów odnosi się do akwenów spoza Morza Śródziemnego: *Meotides paludes*, *mare Caspium*, (*mare*) *Rubr*, *mare Gal*[ilee], *mare Mor*[tuum]¹³⁴. Natomiast osiem znajduje się w obrębie tego właśnie morza: *Sardinia*, *Corsica*, *Africanum pelagus*¹³⁵, *Sicilia*, *Creta*, *insule Ciclades*, *Cyprus*¹³⁶ oraz dłuższa legenda – *ad portum Cartaginis stadia II*¹³⁷. Należy również wspomnieć o tym, że o ile rysownik mapy zaznaczał zwykle morze i rzeki kolorem niebieskim, o tyle Morze Azowskie (*Meotides paludes*) ma tutaj kolor zielony, podobnie jak Jordan, jezioro Genezalet i Morze Martwe, a na błękit Morza Kaspijskiego zostało nałożonych kilka zielonych, szerokich kresiek¹³⁸. W tym kontekście warto również dodać, że kontur Morza Czerwonego na mapie z Ripoll nie został wypełniony kolorem korespondującym z jego nazwą, jak to ma miejsce na wielu innych mapach średniowiecznych¹³⁹, lecz ma on kolor brązowy¹⁴⁰. W sumie „ekumeniczna” część mapy została wypełniona 85 legendami. Wiele też spośród zaznaczonych elementów nie posiada nazw, lub też terminy te uległy zatarciu i są aktualnie nieczytelne.

Jednak, aby podjąć próbę głębszego zrozumienia mapy z Ripoll, należy zwrócić uwagę na szczególną rolę jaką odgrywa w jej grafice zespół kilku ściśle z sobą połączonych akwenów wodnych, którymi są: wschodnia część Morza Śródziemnego, Morze Egejskie, Dardanele, morze Marmara, Bosfor, Morze Czarne i Morze Azowskie (fig. 5). Te bowiem zbiorniki wodne tworzą rodzaj naturalnej, bardzo solidnej i mocno wyeksponowanej granicy między Europą a Azją, *de facto* zaś tylko te dwa

¹³³ Tekst łaciński za: P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 97.

¹³⁴ Cf. A. Vidier (*La mappemonde de Théodulf...*, s. 302): *Mare Mor*[tuum], *Mare Gal*[ileum], [*R*]ubrum [mare]. A. Contessa (*A Geography of Learning...*, s. 69): *Mare Mortuum*, *Rubrum Mare*, *Mare Galileum*.

¹³⁵ Pojęcie *Africanum pelagus* E. Edson (*Mapping Time...*, s. 84) oddaje zwrotem “African shore”.

¹³⁶ Cf. A. Vidier (*La mappemonde de Théodulf...*, s. 300): *Cypris*. Ta sama lekcja – B. Englisch, *Ordo...*, s. 231, przyp. 34.

¹³⁷ P. Gautier Dalché (*Notes...*, s. 97) podkreślił, że chodzi o odległość między wybrzeżem afrykańskim a włoskim. A. Vidier (*La mappemonde de Théodulf...*, s. 300) odczytał ten fragment jako: *ad portum Cartaginis est... dia II*. E. Edson (*Mapping Time...*, s. 84) dodała do wersji P. Gautier Dalché przekład angielski, który jest zarazem komentarzem: (*two [thousand?] stades to the port of Carthage*) – B. Englisch, *Ordo...*, s. 231, przyp. 34. Tymczasem A. Contessa (*A Geography of Learning...*, s. 68, przyp. 50) potraktowała przypuszczenie E. Edson jako pewnik: (*two [thousand] stades to the port of Carthage*).

¹³⁸ Cf. A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 299; A.-D. von den Brincken, *Die Ausbildung...*, tabela między s. 336 a 337 oraz s. 338 (= eadem, *Studien...*, s. 124, 126)

¹³⁹ Cf. A.-D. von den Brincken, *Die Ausbildung...*, tabela między s. 336 a 337 (= eadem, *Studien...*, s. 124).

¹⁴⁰ Cf. przyp. 97.

kontynenty są ważne dla autora analizowanej tutaj mapy. To sprawiło, że ekumena została niejako sformatowana w binarnej perspektywie euro-azjatyckiej. Ponadto bariera morska, która oddziela Europę od Azji, pełni również funkcję buforu nie tylko między Europą a Azją, lecz także między światem chrześcijańskim a islamem. Mapa z Ripoll stara się w ten sposób uzmysłowić swemu czytelnikowi ówczesną sytuację geopolityczną, której punktem ciężkości stała się wschodnia część basenu Morza Śródziemnego oraz akweny wodne znajdujące się na północ od niego. Nie jest to zatem prosty schemat kartograficzny typu OT, czy też schemat północnej półkuli wzięty z mapy strefowej Makrobiusza, lecz mapa ekumeny służąca refleksji nad konkretnym okresem historii chrześcijańskich krajów śródziemnomorskich. Mapa z Ripoll stara się także pośrednio wyeksponować fakt, że w owym czasie Bałkany zaczęły odgrywać rolę najbardziej na wschód wysuniętego bastionu Europy, czy wręcz stały się przedmurzem chrześcijaństwa. Ten fakt jest wart odnotowania również dlatego, że mapa z Ripoll powstała w roku 1055 (lub 1056). Tymczasem już 16 lipca 1054 Humbert z Silva Candida (ok. 1005 – 5 V 1061) obłożył ekskomuniką patriarchę Konstantynopola Michała Cerulariusza (ok. 1000 – 21 I 1059), która to data, jak wiadomo, jest uznawana za początek tzw. schizmy wschodniej. Brak śladów tego wydarzenia na mapie może świadczyć m.in. o dojrzałości zakonnej kultury Zachodu. W tym czasie posiadano tam bowiem doświadczenia dwóch wielkich schizm (nie licząc częstych „drobnych” nieporozumień politycznych oraz kontrowersji teologicznych): schizmy akacjańskiej (484–519) i schizmy Focjusza (861–867). Żadna z nich nie stała się przyczyną stałego rozłamu w łonie chrześcijaństwa. W ten sytuacji kolejne „nieporozumienie” w sferze administracji kościelnej nie wywoływało emocji.

Fig. 5: Granica Europy i Azji – wschodnia część Morza Śródziemnego, Morze Egejskie, Dardanele, morze Marmara, Bosfor, Morze Czarne i Morze Azowskie

Patrząc na Azję (fig. 6) łatwo dostrzec, że jej schemat jest złożony w kilku elementów. Północno-wschodnia część tego kontynentu zawiera w sobie rodzaj trójkąta (fig. 7), który od zachodu ogranicza *mons Caucasus*, od północnego zachodu *mare*

Caspium, od północy i północnego wschodu limituje go błękitna wstęga oceanu, zaś granicę południową stanowi bezimienna, mająca kształt linii prostej długa bariera gór¹⁴¹. Wewnątrz tej naturalnej enklawy umieszczono dwa choronimy: *Hirchania* i *Scyta superior*. Ponadto do wspomnianej południowej bariery górskiej od strony południowo-wschodniej przylega drugi łańcuch górski o kształcie półokręgu, który tworzy szczelnie zamknięty półkolisty obszar. Wewnątrz tego terytorium można odczytać słowo *Bragmania*. Góry mają kolor brązowy, natomiast błękit Morza Kaspijskiego został „skażony” kilkoma zielonymi liniami. Obszar wyznaczony przez rzeczony trójkąt jest tylko pozornie całkowicie zamknięty, ponieważ między pasmem Kaukazu a zachodnim wierzchołkiem Morza Kaspijskiego można dostrzec bardzo wąskie, anonimowe przejście. W rzeczywistości są to tzw. *Portae Caspiae*, zaś cała enklawa to terytorium, które w kartografii średniowiecznej było uznawane za obszar zamieszkały (przynajmniej od czasów Aleksandra Macedońskiego) przez „ludy zamknięte” (*inclusae nationes*) oraz przez biblijnego, eschatologicznego wroga ludzkości, Goga (Ez 38–39; Ap 20, 8, por. Rdz 10, 2). Do tej właśnie klauzury północno-wschodniej Azji¹⁴² przylega całkowicie odseparowana od reszty ekumeny *Bragmania*. W konsekwencji terytorium Azji zostało niejako graficznie pomniejszone przez wyłączenie z niego tych dwóch dużych enklaw. Podobny charakter ma terytorium, w które wpisano nazwę *Asia minor* (fig. 5, 6 i 8). Od reszty kontynentu oddziela ją wyraźnie zaznaczony, czerwony łuk. Jest to oczywiście segment Azji, która należał wówczas do cesarstwa bizantyńskiego. Jak łatwo zauważyć, autor mapy pieczołowicie wydzielił te części Azji, które nie podlegały wpływom muzułmańskim. W ten sposób ograniczył bardzo wyraźnie obszar tego kontynentu podległy władzy wyznawców islamu: od strony północnej jest on limitowany przez klauzurę północno-wschodniej Azji, zaś od południa przez Morze Czerwone. Z kolei od zachodu terytorium władzy kalifa uszczupla *Asia minor*. Temu samemu celowi służy wyraźne określenie granic Palestyny (nazwanej tutaj mianem *Iudea*). Od północy i południa są to dwie czerwone linie. Zachodnie rubieże tego obszaru wyznacza Morze Śródziemne. Natomiast od wschodu naturalną barierą oddzielającą obszar palestyński od reszty Azji są zaznaczone na zielono: jezioro Genezaret, Jordan i Morze Martwe. Tworzą one łącznie schemat buzdyganu lub maczugi (fig. 9), która jak „miecz Damoklesa” wisi nad Palestyną. Symbol ten można odczytać jako sugestię rysownika mapy, wskazującą na efemeryczność muzułmańskiego panowania w Palestynie, która *de facto* jest ziemią żydów i chrześcijan.

¹⁴¹ Podobny graficznie typ gór na mapach średniowiecznych analizuje Joseph R ö g e r (6 VIII 1852 – 20 XII 1932) w swej pracy *Die Bergzeichnung auf den ältesten Karten. Ihr Verhältnis zur darstellenden Kunst*, München 1910, s. 19–22.

¹⁴² Cf. P. K o c h a n e k, *Klauzura północno-wschodniej Azji na mapach średniowiecznych i wczesnonowożytnych*, VP 36, 2016, t. 65, *passim* (szczeg. s. 213–215 i 222). Cf. też i d e m, *Graphisches Schema des nordöstlichen Teils von Asien auf ausgewählten mittelalterlichen Weltkarten*, PPT 23.2 (46), 2017, s. 219–304.

Ten fakt ma także uzmysłowić każdemu, kto patrzy na tę mapę, pięć winiet miast: *Bersabea*, *Betlehem*, *Eybron*, *Hericho* i *Hierusalem* (tab. 1/2–6). Winiety te mają specyficzny układ. W centrum Palestyny nie znajduje się bowiem Jerozolima, lecz Betlejem (fig. 6 i 8) – miejsce narodzin Chrystusa (Łk 2, 4–6, por. Mi 5, 1; Mt 2, 1; J 7, 42), o którym prorok Micheasz (Mi 5, 1) powiedział, że jest najmniejsze spośród miast Judy. Być może fakt ten tłumaczy, dlaczego rysownik mapy z Ripoll nie przedstawił na swym dziele biblijnego raju: gród w Edenie (Rdz 2, 8) to przecież miejsce upadku pierwszych ludzi (Rdz 3, 1–24), zaś Betlejem to miejsce długo wyczekiwanego narodzin Chrystusa-Zbawiciela i Nowego Adama (por. Rz 5, 12–21; 1 Kor 15, 22). Wskazuje to, jak się wydaje, że z jednej strony autor mapy nie pragnął zajmować się Starym, lecz Nowym Adamem, aby jego mapa tchnęła spełnioną nadzieją zbawienia, z drugiej zaś brak raju sugeruje określony profil teologiczny, obecny w klasztorze w Ripoll. Winiety pozostałych czterech miast otaczają Betlejem, tworząc przy tym figurę prostokąta, co przywodzi na myśl narożne wieże obronne twierdzy. Wyeksponowanie winiety miejsca narodzin Chrystusa wskazuje wyraźnie jak autor mapy rozumie Palestynę – to nie tylko żydowska Ziemia Obiecana, ale przede wszystkim chrześcijańska Ziemia Święta. Z centralnym położeniem winiety Betlejem na obszarze Palestyny korespondują być może „ogniste języki”, które, jak już wspomniano, stanowią pierwszy, zewnętrzny i najbardziej widoczny okrąg całej mapy. Może to być bowiem aluzji do zesłania Ducha Świętego (Dz 2, 3). W tym sensie Betlejem to symbol początku nowej epoki, zaś „ogniste języki”¹⁴³ to symbol narodzin Kościoła. Otaczają one cały glob ziemski, ponieważ Chrystus posłał Apostołów z nakazem głoszenia Dobrej Nowiny o zbawieniu wszystkim narodom (Mt 28, 19, por. Mk 16, 12; J 20, 21, por. też J 17, 18; Dz 1, 8)¹⁴⁴. W konsekwencji rysownik mapy pozostawił islamowi jedynie anonimową winietę na obszarze zwanym *Babilonia*, którą można *grosso modo* identyfikować z miastem *Babylon* (tab. 1/1)¹⁴⁵. Graficzna marginalizacja wroga lub też obszarów traktowanych przez danego kartografa jako peryferyjne jest zabiegiem często stosowanym na mapach średniowiecznych, co ma zapewne związek z logiką odziedziczoną po kartografii rzymskiej. Marginalizacja ta służyła też prawdopodobnie uspakajaniu nastrojów i psychicznej podbudowie potencjalnego użytkownika mapy, którym często był młody adept *artes liberales*. Mapa z Ripoll jest dobrym przykładem na wielofunkcyjność wyobrażeń kartograficznych w średniowieczu. Duch uczoności epoki łączy się tutaj z teologią biblijną oraz z graficznym komentarzem do aktualnej sytuacji geopolitycznej. Taka synteza zaś była użytecznym narzędziem, dobrze przystosowanym do potrzeb dydaktyki szkolnej i duszpasterstwa. Warto również zwrócić uwagę na fakt, że na terytorium Azji, a dokładnie w obrębie bizantyńskiej enklawy

¹⁴³ Cf. przyp. 99.

¹⁴⁴ Cf. też P. K o c h a n e k, *Rozesłanie...*, s. 703–704.

¹⁴⁵ Cf. A. V i d i e r, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 303; B. E n g l i s c h, *Ordo...*, s. 232.

Asia minor nie została zaznaczona Troja¹⁴⁶, której nazwa widnieje na mapie zwanej *The Morgan Beatus* (940/945), na mapie Beatusa z Valladolid (970), z *Seu de Urgell* (koniec X w.) i z Madrytu (1047), zwanej też *Facundus Beatus*. Są to zaś mapy wcześniejsze od mapy z Ripoll i tak jak ona powstały w Hiszpanii¹⁴⁷. Termin ten został wpisany również w datowaną na rok 1030 mapę zwaną *Cottoniana*¹⁴⁸. Nie można zatem braku tego toponimu na mapie z Ripoll uznać za dzieło przypadku. Twórca tej mapy pominął go najprawdopodobniej rozmyślnie, aby nie czynić w ten sposób aluzji do trojańskiej genezy Rzymu. Stało się tak prawdopodobnie dlatego, że ważne miejsce na swej mapie przeznaczył on z góry dla Konstantynopola, o czym niżej. Musiał więc wyeliminować to, co mogło tę ideę graficznie zakłócić i przekierować myśli lektora mapy, szczególnie ucznia szkoły klasztornej, w niepożądanym kierunku. Na tym m.in. zasadza się pewne *novum* tej mapy.

Fig. 6: Wschodnia część ekumeny

¹⁴⁶ Cf. A.-D. von den Brincken, *Herausragende...*, s. 27 i 36 (= eadem, *Studien...*, s. 652, 663).

¹⁴⁷ Troja występuje również na późniejszych mapach Beatusa: z Burgo de Osma (1086) – tu wraz z winietą; z Silos (1109 – tu tylko nazwa) oraz z Oña (koniec XII w.) – nazwa „Troja” jest tu otoczona podwójną, kwadratową ramką. Cf. H. García-Aráez, *Los mapamundis de los Beatos* (2ª parte)..., s. 109.

¹⁴⁸ Od XI w. termin „Troja” pojawia się częściej i jest zwykle opatrzony winietą.

Fig. 7: Klauzura północno-wschodniej Azji

Fig. 8: Azja Mniejsza i Palestyna

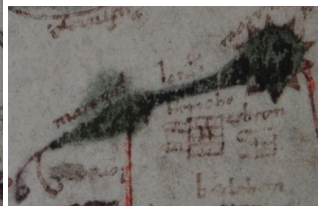

Fig. 9: „Buzdygan” – wschodnia granica Palestyny

W przypadku Europy (fig. 10) autor mapy z Ripoll posłużył się również narysowanymi brązowym kolorem pasmami górskimi, jako naturalnymi liniami granicznymi dla poszczególnych obszarów tego kontynentu. Generalnie ogromny łuk wysokich szczytów oddziela Europę południową od północnej, która jest też wyraźnie przesunięta na peryferie kontynentu. Natomiast główną rolę odgrywają trzy tworzące ową południową Europę półwyspy: Iberyjski, Apeniński i Bałkański. Na kresach Zachodu widnieje Półwysep Iberyjski. Graficznie składa się on z dwóch części (fig. 10 i 11): A) bardzo regularnego trójkąta, który tworzy niepodpisane tutaj pasmo Pirenejów, wybrzeże oceanu i wybrzeże Morze Śródziemnego. Wnętrze „trójkąta” iberyjskiego wypełniają dwie legendy (*Hispania*, *Tarragonensis*) oraz jedna anonimowa winieta, uważana niekiedy na winietę Toledo (tab. 2/4)¹⁴⁹; B) prostokąt, który krótszym bokiem przylega do owego trójkąta, utworzony przez anonimowe pasmo górskie oraz ocean. We wnętrzu prostokąta umieszczono termin *Gallicia*. Schemat trójkąta przypisał Hiszpanii syn tej ziemi, Orozjusz (380/385 – ok. 450)¹⁵⁰. Można powiedzieć, że twórca niniejszej mapy, narysowanej przecież także na ziemi hiszpańskiej, nie mógł „zdradzić” swego znakomitego rodaka, tym bardziej że schemat ten zastosowano wcześniej na tzw. mapach Beatusa oraz na wielu innych mapach średniowiecznych¹⁵¹. Natomiast silny graficzny rozdział między *Gallicia* (i *Asturia*) a resztą Półwyspu Iberyjskiego jest również zabiegiem dobrze znanym z map Beatusa¹⁵². Drugim z półwyspów, który ma

¹⁴⁹ Cf. A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 302; A. Contessa, *A Geography of Learning...*, s. 69.

¹⁵⁰ Orozjusz, I, 2, 69, s. 26, 10 (= PL, t. 31, kol. 688B); Orozjusz (I, 2), 33, s. 64, 21. Obszerniejszy wykaz źródeł powtarzających schemat Orozjusza – P. Kochanek, *Iluzja...*, s. 88, przyp. 61; idem, *Wpływ...*, s. 318, przyp. 124–126.

¹⁵¹ Cf. P. Kochanek, *Wpływ...*, s. 319–320, tab. XI; cf. też B. Englich, *Ordo...*, s. 236.

¹⁵² Cf. P. Kochanek, *Trójkąt jako schemat Hiszpanii na mapach średniowiecznych*, RHu 67.2, 2019 (w druku).

schemat trójkąta (choć nie jest on tak dopracowany jak poprzedni), jest Półwysp Apeniński (fig. 10 i 12). To porównanie sięga przynajmniej czasów Polibiusza (ok. 200 – ok. 118 p.n.e.)¹⁵³. Schemat ten, jak się wydaje, przejął Pliniusz Starszy. Jednak kreślił go nie jako trójkąt, lecz jako liść dębu¹⁵⁴. Porównanie to przejął m.in. Solinus (III w. n.e.)¹⁵⁵ i Rutiliusz Namatianus (I poł. IV w. n.e.)¹⁵⁶. Na mapie z Ripoll „trójkąt” italski dzięki swej falistej linii brzegowej wydaje się nawiązywać właśnie do idei liścia dębu. Z kolei układ pasm górskich czyni z Italii, podobnie jak to miało miejsce w przypadku Hiszpanii, z jednej strony obszar z natury niedostępny, z drugiej zaś z natury obronny. Pierwszą linią obrony jest oczywiście łuk Alp, natomiast wewnątrz półwyspu jest to łuk Apeninów¹⁵⁷. W konsekwencji *Beneuentum* i *Roma* są chronione podwójną linią naturalnych murów obronnych, podczas gdy *Rauenna* jest osłaniana tylko przez Alpy. Można powiedzieć, że te pasma górskie zostały rozmieszczone w ten sposób ręką Boskiej Opatrzności¹⁵⁸. Również Półwysp Bałkański (fig. 10 i 13) chronią od północy góry, podczas gdy z trzech pozostałych stron jest on oblany morzem. Przy pewnej dozie wyobraźni można uznać, że i ta część Europy ma schemat trójkąta, chronionego opatrnościowo przez góry i morze. Wewnątrz półwyspu zlokalizowano pięć legend: *Achaia*, *Macedonia*, *Dalmatia*, *Histria* i *Constantinopolim*. Do trzech z nich (*Constantinopolim*, *Dalmatia* i *Macedonia*) dołączono winiety (tab. 3/1–3). A. Vidier sugerował, że winieta dalmatyńska może odnosić się do Dubrownika (*Ragusium*), macedońska zaś do Salonik (*Thessalonica*)¹⁵⁹. Charakterystyczną cechą wszystkich tych winiet jest kopuła, klasyczny element świątyń bizantyńskich (o czym niżej). Największą winietą Półwyspu Bałkańskiego, a zarazem całej mapy z Ripoll jest wyobrażenie Konstantynopola¹⁶⁰. Fasada tej świątyni jest zwrócony na północ, a zatem cała budowla jest zorientowana wzdłuż osi północ-południe. Innymi słowy jej absyda oraz ołtarz mieszczą się po południowej stronie budowli. Orientacja

¹⁵³ Polibiusz, II, 14, 4, s. 139.12–13. Cf. Strabon, V, 1, 2. C. 210, s. 287. 22.

¹⁵⁴ Pliniusz, (ed. Mayhoff), III, 43, s. 249.4–5. Cf. P. Kochanek, *Iluzja...*, s. 86 i przyp. 53; idem, *Wpływ...*, s. 315 i przyp. 114–115.

¹⁵⁵ Solinus, 2, 20, s. 39, 13.

¹⁵⁶ Rutiliusz Namatianus, II, 19, s. 63.

¹⁵⁷ Na temat antycznych schematów pasm górskich – P. Kochanek, *Iluzja...*, s. 104.

¹⁵⁸ *Ibidem*, s. 323.

¹⁵⁹ A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 302.

¹⁶⁰ Ten fakt podkreśla wielu badaczy, cf. A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 302; A.-D. von den Brincken, *Die Kugelgestalt der Erde...*, s. 90 (= eadem, *Studien...*, s. 199); eadem, *Weltbild...*, s. 404 (= eadem, *Studien...*, s. 259); P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 102; E. Edson, *Mapping Time...*, s. 84; B. Englisch, *Ordo...*, s. 235; A.-D. von den Brincken, *Herausragende...*, s. 37 (= eadem, *Studien...*, s. 664); A. Contessa, *A Geography of Learning...*, s. 68.

tej budowli nie jest zapewne przypadkowa, lecz dziś trudno stwierdzić, jaką ideą kierował się jej twórca. B. Englisch widzi w winiecie Konstantynopola nie tylko ważny element konstrukcyjny mapy¹⁶¹, lecz również wysuwa ostrożnie przypuszczenie, że wyeksponowanie metropolii nad Bosforem mogło być ważnym elementem wielu map średniowiecznych, opierających się na zaginionym dziś archetypie, który podkreślał graficznie znaczenie Konstantynopola w obrębie ekumeny¹⁶². Półwysep Bałkański (i Konstantynopol) to istotnie największe i łatwo dostrzegalne segmenty mapy z Ripoll. Jej rysownikowi bardzo zależało, by tak właśnie było. Aby jednak wytłumaczyć ten fakt, nie trzeba się odwoływać do jakiegokolwiek archetypu. Wystarczy bowiem odwołać się do historii wschodniej części basenu Morza Śródziemnego z początku XI w., żeby zauważyć, że w ten sposób mapa eksponuje potęgę do jakiej doszło Bizancjum za panowania Bazylego II. Można by ją odczytać wręcz jako hołd złożony temu właśnie cesarzowi. Mapa akcentuje przy tym „europejskość” cesarstwa bizantyńskiego, a marginalizuje terytoria bizantyńskie w Azji, której mały, wydzielony skrawek nosi *nomen omen* nazwę *Asia minor*. Jest to zaledwie przyczółek bizantyński na tym kontynencie. Na dodatek ów bizantyński przyczółek w Azji dzieli od „europejskiego” cesarstwa szeroki pas mórz (fig. 5). Pozostaje oczywiście nadzieja, że *Asia minor* faktycznie spełni rolę przyczółka, czyli będzie tym miejscem, z którego wyjdzie zwycięska kontrofensywa przeciw islamowi, wyzwalać w pierwszej kolejności Ziemię Świętą. Być może ta właśnie nadzieja została przedstawiona graficznie w formie buzdyganu (fig. 9), symbolizującego bizantyński „miecz Damoklesa”. Jednak, co warto raz jeszcze podkreślić, siły do tego uderzenia tkwią na Bałkanach i to w ten właśnie półwysep jest zapatrzony benedyktyński mnich z Ripoll. Bałkany są dla niego motorem napędowym misji chrześcijańskiej, cokolwiek słowo to miałoby tutaj oznaczać. Natomiast północna część Europy została potraktowana marginalnie. Posiada też ona tylko jedną skromną winietę miasta – jest nim galijskie Sens (*Senones*). Swe miejsce na mapie miasto to zawdzięcza prawdopodobnie wyłącznie swojej pozycji w kościelnej hierarchii Galii¹⁶³ i estymie, jaką cieszyło się, w kręgu ówczesnej kultury benedyktyńskiej. Jednak B. Englisch idzie znacznie dalej i uważa, że Sens pojawia się na mapie dlatego, że jest to miejsce powstania mapy, która stanowiła

¹⁶¹ B. Englisch, *Ordo...*, s. 235, 582 (fig. 2.5.3.) i 597 (fig. 2.5.4.).

¹⁶² *Ibidem*, s. 235. Genezą tego przypuszczenia jest być może opinia P. Gautier Dalché (*Notes...*, s. 102), który sądził, że *l'origine tardo-antique de [la carte de Ripoll] se marque (...), entre autres détails, par la taille plus importante de la vignette de Constantinople (comparée à Rome et à Jérusalem), par la présence presque exclusive, en Europe, de cités italiennes, et enfin par l'indication d'un trajet entre l'Italie et l'Afrique*. Cf. E. Edson, *Mapping Time...*, s. 84.

¹⁶³ Cf. B. Englisch, *Ordo...*, s. 239 i przyp. 37; A. Contessa, *A Geography of Learning...*, s. 69.

wzór dla kartografa z Ripoll¹⁶⁴. Teza ta nie jest nowa, ponieważ wyraźne sugestie na ten temat można znaleźć już w artykule A. Vidier¹⁶⁵. U podstaw tej hipotezy leży chociażby fakt bardzo dokładnego opisanie tego regionu na mapie z Ripoll. Obok bowiem winiety *Senones* pojawiają się tam nazwy aż trzech rzek: *Sigona* = Sekwana, *Igona* = Yonne i *Liger* = Loara. Co więcej, Yonne przepływa przez Sens i jest dopływem Sekwany. Jest to więc duże nagromadzenie nazw na bardzo małym obszarze (w skali tej mapy), co sugeruje, że rysownik mapy dobrze znał ten właśnie region. W końcu w samym Sens Benedyktyni posiadali Abbaye Saint-Pierre-le-Vif, a nad Loarą Abbaye de Saint-Benoît-sur-Loire, zwane także Abbaye de Fleury. Można zatem powiedzieć, że region ten był dobrze znany ówczesnym mnichom. Za tą hipotezą stoją więc poważne przesłanki, których nie należy ignorować. Wypada też dodać, że oceaniczny linia brzegowa Azji i Europy ma kształt silnie pofalowany, podobnie jak to miało miejsce w przypadku wybrzeża półkuli południowej, co można również dostrzec na niektórych mapach Beatusa¹⁶⁶.

Fig. 10: Zachodnia część ekumeny

¹⁶⁴ Cf. B. Englisch, *Ordo...*, s. 233, 237.

¹⁶⁵ A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 309–310, 312–313. Przed tego typu tezą przestrzegał swego czasu P. Gautier Dalché (*Notes...*, s. 103). Cf. A. Contessa, *A Geography of Learning...*, s. 69

¹⁶⁶ Cf. P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 102.

Fig. 11: „Trójkąt hiszpański”

Fig. 12: „Trójkąt
italski”Fig. 13: „Trójkąt
bałkański”

*

Warto również poświęcić nieco uwagi samym winietom mapy z Ripoll. A. Vidier pisał, że *villes de la carte [sont figurées] par les tours ou les dômes d'une cathédrale*¹⁶⁷. A.-D. von den Brincken określiła swego czasu te winiety jako „Quaderbauten mit drei Türmen”¹⁶⁸.

Azja posiada ich sześć (tab. 1), z których tylko jedna, oznaczająca najprawdopodobniej *Babylon* (tab. 1/1) nie posiada nazwy. Jak widać, są to winiety skonstruowane na bazie prostego schematu: kamienny mur obronny oraz dwie (*Bersabea, Betlehem, Eybron* i *Hericho* – tab.1/2–5) lub trzy wieże (*Babylon, Hierusalem* – tab. 1/1 i 6). Ilość wież sugeruje pewną hierarchię miast. Jednak obok hierarchii zaznaczonej grafiką samych winiet, istnieje też hierarchia sugerowana przez położenie danej winiety na obszarze Palestyny. Miasta te występują bowiem na mapie jako pewien zbiór, przy czym szczególne miejsce zajmuje, na co wskazano już wyżej, Betlejem. Jerozolima jest zaś wyraźnie na drugim planie¹⁶⁹. Wszystkie winiety mają kolor brązowy¹⁷⁰. Są one bardzo schematyczne. Ich autor wyraźnie nie stara się zainteresować nimi widza. Funkcjonują one tylko jako grupa miast z Betlejem w centrum. Mogą być także dowodem na wysoki, zdaniem kartografa, poziom urbanizacji Palestyny. Jest też prawie pewne, że w ramach ówczesnych zajęć szkolnych miasta te były szczególnie często wymieniane, a zatem ich lokalizacja na mapie wpisuje się z jej dydaktyczną funkcję

¹⁶⁷ A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 302.

¹⁶⁸ A.-D. von den Brincken, *Die Ausbildung...*, s. 346 (= eadem, *Studien...*, s. 133).

¹⁶⁹ Cf. eadem, *Jerusalem...*, s. 361 (= eadem, *Studien...*, s. 689).

¹⁷⁰ Cf. przyp. 97.

– uczeń powinien znać przynajmniej pięć miast Azji, które szczególnie wiążą się z historią zbawienia. Co więcej, uczeń ten mógł przeczytać o niektórych z nich w dalszej części rękopisu, ponieważ mapa (fol. 143^v–144^r) dzieli *de facto* księgę III (fol. 127^r–150^v) na dwie części: fol. 128^r–142^v – to traktat Bedy *De natura rerum* (fol. 127^r–127^v zawiera wyliczenie tytułów rozdziałów całej III księgi, natomiast fol. 143^r jest puste); fol. 145^r–150^v – to pismo Bedy *De locis sanctis* (fol. 144^v jest puste). W ramach tego ostatniego dzieła funkcjonuje obszerny opis Jerozolimy i miejsc świętych, które znajdują się w jej sąsiedztwie (fol. 145^r–147^v = rozdział XLV–L)¹⁷¹. Z kolei rozdział LI dotyczy Betlejem (*De situ Bethleem et locis ibidem sanctis* – fol. 147^v)¹⁷². Następny, LII rozdział, prezentuje Hebron (*De situ Chebron et monumentis patrum* – fol. 147^v)¹⁷³, a rozdział LIII nosi tytuł *De Hiericho et locis eiusdem* (fol. 148^r)¹⁷⁴. Wreszcie *Bersabea* jest wspomniana w rozdziale XLVIII (49): *De locis circa Hierusalem et ecclesia in valle Iosaphat* (fol. 146^v)¹⁷⁵. W ten sposób skromne winiety mapy nabierają zupełnie innego kolorytu po lekturze drugiej części III księgi kodeksu. Jest to instruktywne połączenie obrazu i słowa, która raz jeszcze dowodzi dydaktycznego charakteru zarówno samej mapy, jak i całego traktatu, w którym ją umieszczono.

Jeśli chodzi o trzy półwyspy południowej Europy, to posiadają one łącznie siedem winiet miast. Na Półwyspie Iberyjskim jest to bezimienna winieta, łączona zwykle z *Toletum* (tab. 2/4)¹⁷⁶. Przypomina ona masywny zamek obronny, nad którym dominują cztery wieże. Budowla sprawia wrażenie solidnej, choć narysowanej bardzo schematycznie. Z kolei w Italii znajdują się trzy winiety miast: *Beneventum*, *Ravenna* i *Roma* (tab. 2/1–3)¹⁷⁷. Pierwsze z wymienionych miast zdaje się posiadać winietę w formie donżonu. Winieta Rawenny ma kształt trójtwieżowej budowli otoczonej murem obronnych. Natomiast Rzym, przedstawiony również jako przylegające do siebie trzy wieże, nie posiada murów obronnych.

¹⁷¹ Cf. Beda Czcigodny, *O miejscach świętych*, I–VI, s. 252–264 (= *PL*, t. 94, kol. 1179–1184).

¹⁷² Cf. Beda Czcigodny, *O miejscach świętych*, VII, 1–4, 1–27, s. 264–265 (= *PL*, t. 94, kol. 1184–1185).

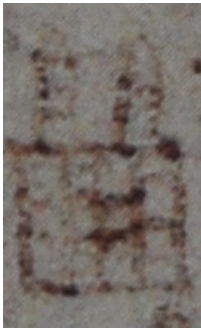
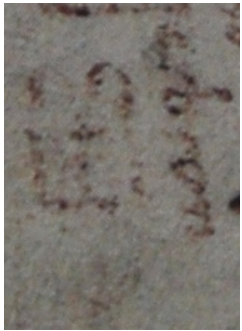
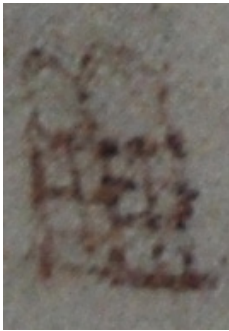
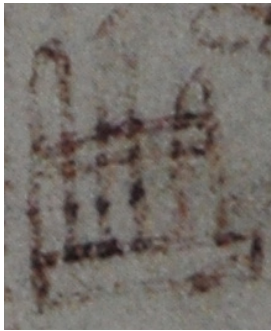
¹⁷³ Cf. Beda Czcigodny, *O miejscach świętych*, VIII, 1–3, 1–18, s. 266–267 (= *PL*, t. 94, kol. 1185).

¹⁷⁴ Cf. Beda Czcigodny, *O miejscach świętych*, VIII, 1–4, 1–40, s. 267–268 (= *PL*, t. 94, kol. 1185–1186).

¹⁷⁵ Cf. Beda Czcigodny, *O miejscach świętych*, V, 1, 10–11, s. 261 (= *PL*, t. 94, kol. 1183).

¹⁷⁶ Cf. przyp. 149.

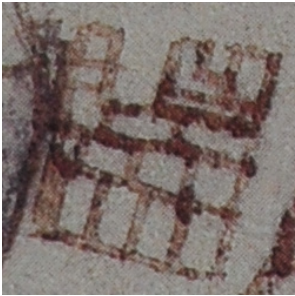
¹⁷⁷ A.-D. von den Brincken, *Roma nella cartografia medievale (secoli IX–XIII)*, [in:] *Roma antica nel Medioevo. Mito, rappresentazione, sopravvivenza nella “Repubblica Christiana” dei secoli IX–XIII, Atti della quattordicesima Settimana internazionale di studio, Mendola, 24–28 agosto 1998*, Milano 2001, s. 216 (= eadem, *Studien...*, s. 599).

		
1. <i>Babylon</i> (?)	2. <i>Bersabea</i> (= Beer Szewa)	3. <i>Betlehem</i>
		
4. <i>Eybron</i> (= Hebron)	5. <i>Hericho</i> (= Jerycho)	6. <i>Hierusalem</i>

Tab. 1: Winiety Babilonii i Judei

Wszystkie winiety miast Półwyspu Apenińskiego są stylizowane na budowie świeckie. Ten stan rzeczy dziwi szczególnie w przypadku Rzymu. Można, podobnie jak w przypadku miast Palestyny, widzieć w tym umyślny zabieg autora mapy: wymienia on ważne w tej epoce miasta Italii, ale stara się, aby ich winiety nie przykuwały uwagi użytkownika mapy. Ma on tylko mieć świadomość ich istnienia. Jednak fakt, że Rzym wygląda w tym zestawieniu najmniej interesująco, jest już kwestią, która wymyka się współczesnemu badaczowi mapy. Z jednej bowiem strony nie sposób nie uchwycić tej cichej acz bardzo sugestywnej aluzji, z drugiej zaś jest ona dziś zupełnie niewytłumaczalna. Można by w tym fakcie dopatrywać się wpływu późnoantycznego, bizantyńskiego wzorca, na którym oparł się rysownik. Jednak, jak już wyżej zauważono, grafika mapy z Ripoll kładzie szczególny nacisk na Półwysep Bałkański i Konstantynopol, a świadomie deprecjonuje lub marginalizuje inne ergiony i miasta ekumeny. W tym samym paradygmacie należy więc umieścić także postponowanie Rzymu. Piątą winietą „europejską” jest Sens (tab. 4/3). Jest ona nader skromna: dwie wieża i rodzaj muru (obronnego?). Jeśli przyjąć za B. Englisch hipotezę, że tam właśnie powstał

pierwowzór mapy, wówczas winieta ta urasta do rangi symbolicznego uhonorowania tego miejsca, a jej kształt stawia ją na równi z winietami dużo ważniejszych historycznych centrów kultury w basenie Morza Śródziemnego. Jest to niewątpliwie forma wyróżnienia Sens, dyktowana bądź swoistym patriotyzmem lokalnym, bądź zakonną lojalnością.

	
1. Beneventum	2. Ravenna
	
3. Roma	4. Toletum (?)

Tab. 2: Winiety Półwyspu Apenińskiego i Iberyjskiego

Zupełnie inaczej przedstawia się sytuacja w przypadku trzech winiet zlokalizowanych na Bałkanach. Największą z nich jest wizerunek *Constantinopolis* (tab. 3/1)¹⁷⁸. A. Vidier określił tę winietę jako „les dômes de la cathédrale Saint-Sophie”¹⁷⁹. Identyfikacja schematu widniejącego na winiecie ze świątynią Mądrości Bożej, choć dyskusyjna, wydaje się jednak nie być dziełem przypadku. Badacz francuski zasugerował się prawdopodobnie tekstem Vat. Reg. lat. 123, fol. 150^r, który jest częścią ostatniego, LXIII rozdziału księgi III: *De natura mundi* (fol 127^r–150^v). Rozdział ten nosi tytuł *De Constantinopoli et basilica in*

¹⁷⁸ Cf. przyp. 160.

¹⁷⁹ A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 302.

ea quę cruce Domini contineat (fol. 150^r–150^v)¹⁸⁰. Z tego tekstu wynika, że chodzi właśnie o świątynię Mądrości Bożej (*sancta sophia* – fol. 150^r)¹⁸¹. Księga III rozpoczyna się zatem opisem stworzenia świata, a kończy wzmianką o Konstantynopolu i o fragmentach Krzyża Chrystusa, przechowywanych w Hagia Sofia. Na tej podstawie A. Vidier mógł uznać, że winieta mapy koresponduje z tym właśnie tekstem, zapominając przy tym, że świątynia ta ma tylko jedną kopułę. Tymczasem na podstawie samej analizy winiety można wnosić, że chodzi raczej o kościół Świętych Apostołów, który posiadał pięć kopuł: kopułę centralną oraz cztery kopuły boczne, które tworzyły schemat równoramiennego krzyża greckiego. Stąd patrząc na tę świątynię z przodu obserwator widział tylko trzy kopuły tak, jak pokazuje to winieta mapy z Ripoll. Zachowały się przynajmniej trzy miniatury przedstawiające ten nieistniejący dziś kościół. Znajdują się one w: Watykan, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Vat. gr. 1613, p. 353 (XI w.)¹⁸² = fig. 14A; Watykan, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Vat. gr. 1162, fol. 2^v (XII w.)¹⁸³ = fig. 14B; Paryż, Bibliothèque Nationale, Cod. Gr. 1208, fol. 3^v (XII w.)¹⁸⁴ = fig. 14C. Louis Hauteceur (11 VI 1884 – 17 XI 1973) streścił krótko program ikonograficzny tych kopuł, pochodzący z lat 565–578: *le Pantocrator apparaît sur la coupole centrale, tandis que les quatre coupoles latérales exposent le dogme: la coupole Nord est consacrée aux «Enfances» et aux miracles, la coupole Est à la Passion et à la Crucifixion, la coupole Sud à la Résurrection, aux apparitions, à l'Ascension, la coupole Ouest à la Pentecôte*¹⁸⁵. Winieta kościół Świętych Apostołów koresponduje dobrze z przesłaniem teologicznym całej mapy, wprowadzając, obok Betlejem – miejsca narodzin Chrystusa, ognistych języków wokół ziemskiego globu – symbolu zesłania Ducha św. i narodzin Kościoła, symbol rozesłania Apostołów, aby głosili Ewangelię całemu światu stworzonemu. Wskazuje też jasno, że główny ciężar misji chrześcijańskiej spoczywa na cesarzu bizantyńskim. Charakter kopułowych budowli sakralnych mają także dwie pozostałe winiety wkomponowane w Półwysep Bałkański, tj. winieta podpisana jako *Dal-matia* (tab. 3/2), która odnosi się być może do Dubrownika, oraz *Macedonia*

¹⁸⁰ Cf. przyp. 13.

¹⁸¹ B e d a C z c i g o d n y, *O miejscach świętych*, XVIII, 2, 12–20, s. 279 (= *PL*, t. 94, kol. 1189–1190).

¹⁸² Źródło kopii: www.pl.wikipedia.org/wiki/Kościół_Swiętych_Apostołów [dostęp: 20 IX 2019].

¹⁸³ Źródło kopii: *ibidem*.

¹⁸⁴ Źródło kopii: [www.de.wikipedia.org/wiki/Apostelkirche_\(Konstantinopel\)](http://www.de.wikipedia.org/wiki/Apostelkirche_(Konstantinopel)) [dostęp: 20 IX 2019].

¹⁸⁵ L. H a u t e c e u r, *Mystique et architecture. Symbolisme du cercle et de la coupole*, Paris 1954, s. 247.

(tab. 3/3), która prawdopodobnie jest graficzną aluzją do Salonik¹⁸⁶. Ta pierwsza ma również elementy architektury militarne w postaci dwóch wież obronnych. Autor mapy zlokalizował sakralne budowle kopułowe wyłącznie na Bałkanach, co może świadczyć o tym, że w XI w. za Zachodzie był to niemal stereotypowy schemat bizantyńskiej świątyni.

Fig. 14A

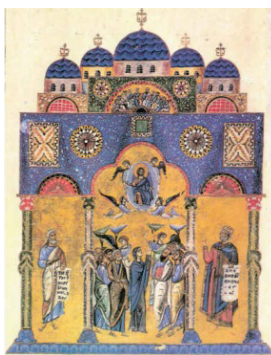

Fig. 14B

Fig. 14C

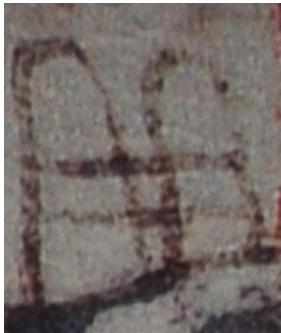
		
1. <i>Constantinopolis</i>	2. <i>Dalmatia (Ragusium?)</i>	3. <i>Macedonia (Thessalonica?)</i>

Tab. 3: Winiety Półwyspu Bałkańskiego

Istnieją także schematy miast poza owymi trzema półwyspami. Pomijając omówienie wcześniej Sens (tab. 4/3), do tej grupy należą dwie metropolie Afryki: *Alexandria* (tab. 4/1) i *Carthago* (tab. 4/2). Są to winiety nader skromne. Aleksandria posiada trzy wieża, zaś uznawana za hierarchicznie mniej ważną Kartagina tylko dwie. Jednak podobnie jak kilka omówionych wyżej miast także Aleksandria posiada w drugiej części trzeciej księgi relatywnie obszerny opis,

¹⁸⁶ Cf. przyp. 159.

zawarty w rozdziale LXII (fol. 149^v–150^r: *De situ Alexandria et Nilo*)¹⁸⁷. O potencjalnej roli tych opisów w dydaktyce wspomniano już wyżej. W czasie powstania mapy północna Afryka była w niepodzielnym władaniu muzułmanów i to zapewne było powodem marginalizacji tego kontynentu na mapie z Ripoll.

		
1. <i>Alexandria</i>	2. <i>Carthago</i>	3. <i>Senones</i> (= Sens)

Tab. 4: Winiety pozostałych miast mapy z Ripoll

Obok dwóch winiet metropolii afrykańskich rysownik dodał jeszcze kilka innych. Do dziś dotrwały, choć już częściowo zatarte, dwa bezimienne, dwuwieżowe, jak się wydaje, schematy miast, zlokalizowane w północno-zachodniej części tego kontynentu (tab. 5/1–2).

	
1–2. Dwie anonimowe winiety w Afryce	

Tab. 5: Winiety w Afryce północno-zachodniej

* * *

¹⁸⁷ Cf. Beda Czcigodny, *O miejscach świętych*, XVIII, 1–2, 1–23, s. 277–278 (= PL, t. 94, kol. 1189).

Mapa z Ripoll, która ma wiele cech użytecznej dydaktycznej i dobrze przemyślanej pomocy szkolnej, może być w gruncie rzecz pomniejszoną mapą ścienną (narysowaną na ścianie lub na kilku kartach pergaminu i zawieszaną na ścianie), używaną w szkole klasztornej. Mieści bowiem w sobie dużą ilość informacji, które docierają do odbiorcy zarówno wprost, jak i pośrednio poprzez konieczną lekturę lub ustne objaśnienia nauczyciela. Akcent graficzny spoczywa tutaj na Półwyspie Bałkańskim, ze szczególnym wyróżnieniem Konstantynopola. Dlaczego Benedyktynom z Ripoll zależało na takim uhonorowaniu cesarstwa bizantyńskiego pozostaje kwestią otwartą. Pewien wpływ miały na to bez wątpienia stosunkowo niedawne wielkie zwycięstwa cesarza Bazylego II, który na przełomie pierwszego i drugiego tysiąclecia, a zatem w okresie uchodzącym z punktu widzenia chronologii za bardzo znaczący, sprawił, że Bizancjum powróciło do rangi pierwszej potęgi świata śródziemnomorskiego. Te sukcesy Greków musiały imponować Łacinnikom i dodać im otuchy np. do kontynuowania walk w Hiszpanii. Autor mapy posługiwał się zatem nie tylko różnymi źródłami pisanymi, lecz także nawiązywał do wydarzeń sobie współczesnych, tworząc *Mappamundi iuxta quorundam descriptiones* (fol. 127^v) zarówno w sensie diachronicznym, jak i synchronicznym. W tym też sensie mapa z Ripoll jest graficzną syntezą wykonaną w klimacie hiszpańskiej i francuskiej kultury benedyktyńskiej XI w. Wypada ją uznać za dzieło głęboko przemyślane i dobrze wkomponowane w całość encyklopedycznego kodeksu, którego motywem przewodnim jest komput. Dla A. Vidier, pierwszego wydawcy mapy w roku 1911, była ona dziełem biskupa Orleanu Teodulfa z początku IX w., którą skopiowano w Ripoll. W takim przekonaniu utwierdzał go wers z epigramu samego Teodulfa, w którym ten zawarł swoje własne imię, a który następnie został wpisany w południową półkulę mapy: *Seule la présence du nom de l'évêque sur la carte de Ripoll nous autorise à l'affirmer*¹⁸⁸. P. Gautier Dalché w roku 1995 przeciwstawił się tej tezie swego rodaka, pisząc: *Quant à la carte du manuscrit de Ripoll, on ne saurait absolument écarter l'opinion qu'elle puisse garder quelques traces, parmi d'autres, d'une mappemonde que Théodulf aurait fait représenter, ou aurait possédé. Mais les éléments d'information qui sont à notre disposition empêchent de la tenir pour «la» mappemonde de l'évêque d'Orléans. (...) Il vaut mieux souligner l'aspect créateur de l'entreprise des moins de Ripoll...*¹⁸⁹ E. Edson w roku 1997 (wyd. 2, niezmienione, 1999), krytykując tezę A. Vidier (a zainspirowana rozważaniami P. Gautier Dalché), twierdzi, że wpisanie w zmodyfikowanej formie wersów Teodulfa w mapę nie ma nic wspólnego z jego (w jakikolwiek sposób rozumianym) autorstwem mapy, lecz dowodzi tylko, że *the compiler of the Ripoll manuscript used this text for his own purposes as*

¹⁸⁸ A. Vidier, *La mappemonde de Théodulf...*, s. 312. Cf. przyp. 16.

¹⁸⁹ P. Gautier Dalché, *Notes...*, s. 103–104. Cf. przyp. 79 i 121.

*he did all others in the book. (...). The map is specifically titled as based on the works of 'various authors', implying that it is a composite assembled by the writer of the manuscript*¹⁹⁰. Natomiast opinia przedstawiona przez B. Englisch w roku 2002 sugeruje pewną formę „narastającej” redakcji mapy:

das Vorbild dieser Karte Ende des 8. Jh. in das Herz des Frankenreichs, in die Gegend zwischen Orléans und Sens, genommen haben könnte (...). Dabei wird eine gewisse Tendenz zur Vermittlerrolle Theodulfs erkennbar, wenn man realisiert, daß Orléans zum Erzbistum Sens gehörte. (...). Scheint es keineswegs unwahrscheinlich, daß Theodulf das Bindeglied für die Vermittlung des Abbildungsprinzips in das Frankenreich war. (...). Die Modifikationen der Kartenstruktur (...) wurden (...) in Sens vorgenommen, möglicherweise unter Konsultation einer weiteren Kartenquelle, wofür die Zeit des 9. oder 10. Jh. als die wahrscheinlichste anzunehmen ist. Es mag auf die Initiative dieses Kartenzeichners zurückzuführen sein, daß die Exzerpte aus den Gedichten Theodulfs eingefügt wurden, gewissermaßen als Hommage an die Persönlichkeit, der man dieses Wissen verdankt. Diese Karte wurde sodann von den Mönchen aus Ripoll kopiert¹⁹¹.

Ta ostatnia hipoteza, pomimo że zakłada, jak się wydaje, zbyt wiele etapów pośrednich, jest niewątpliwie ważnym głosem w dyskusji nad przmiotową mapą.

Tymczasem z powyższych analiz grafiki i legend mapy z Ripoll wynika, że taki schemat kartograficzny mógł powstać na Zachodzie jako obrazowe podsumowanie panowania Bazylego II († 15 XII 1025), którego podboje uczyniły Bizancjum (po długim kryzysie) największą średniowieczną potęgą terytorialną w basenie Morza Śródziemnego. Postępy oręża bizantyńskiego odbiły się też prawdopodobnie na położeniu islamu w Hiszpanii, dodając jednocześnie tamtejszym chrześcijanom sił i otuchy do kontynuowania rekonkwisty. Zaistniała sytuacja geopolityczna musiała wpłynąć także na ówczesną kartografię, prowadząc do swego rodzaju aktualizacji map. W środowisku kultury benedyktyńskiej Hiszpanii i Francji górę wzięło przekonanie o dużym znacznie Bizancjum dla losów całej Europy. Mapa z Ripoll jest właściwie jedynym zachowanym śladem tej do pewnego stopnia nowej mentalności i nowej nadziei. Zachód zaczął ponownie, choć być może nieśmiało, ufniej spoglądać na Wschód. Wyrażenie tego przekonania w grafice mapy z Ripoll wydaje się świadczyć również o dużej samodzielności myślenia jej twórcy. Korzysta on z dorobku Orozjusza, Izidora z Sewilli, Bedy Czcigodnego i Beatusa z Liébana oraz ze spuścizny ich, zwykle anonimowych, kontynuatorów, jednak proponuje zupełnie inny model kartograficzny, który jest syntezą tzw. map strefowych Makrobiusza, map Beatusa z Liébana i konfiguracji geopolitycznej, jaka powstała w I połowie XI w. W tym sensie mapa z Ripoll jest

¹⁹⁰ E. E d s o n, *Mapping Time...*, s. 85.

¹⁹¹ B. E n g l i s c h, *Ordo...*, s. 237.

zabytkiem kartograficznym o charakterze unikatowym, pokazującym wyraźnie intelektualną samodzielność środowisk zakonnych w tym okresie. Analizowana tutaj mapa, choć respektuje dorobek wcześniejszych pokoleń, czego wymagała m.in. dobrze pojęta cnota pokory, jest jednocześnie wytworem klasztoru Santa María de Ripoll. Wersy Teodulfa pojawiają się na niej tylko dlatego, że ten jako biskup Orleanu i opat benedyktyńskiego klasztoru Fleury, zwanego też Abbaye de Saint-Benoît-sur-Loire, oraz eminentna postać z okresu tzw. renesansu karolińskiego, napisał utwór o mapie, który dobrze pasował do kontekstu. Benedyktyni zaś w okresie reformy kluniackiej, której nosicielami były opactwa Francji i Hiszpanii, mieli w ten sposób okazję przypomnieć osobę, która duchowo była im bardzo bliska i której dokonania mogli się chlubić. Ich szacunek dla Teodulfa szedł tak daleko, że byli nawet w stanie przypisać mu współudział w tworzeniu rzeczony mapy. Trzeba jednak pamiętać, że o ile dziś mapa ta jest rozpatrywana w kategoriach znaczącego osiągnięcia kartografii średniowiecznej, o tyle w momencie swego powstania była ona tylko jedną z graficznych ilustracji (pierwotnie narysowaną wyłącznie w kolorze brązowym) w encyklopedycznym kompendium, przeznaczonym na potrzeby lokalnego szkolnictwa. Dopiero dziś, na tle całej (bardzo skromnej) spuścizny kartograficznej średniowiecza, mapa z Ripoll urosła do rangi, której jej twórca ani nie pragnął, ani do niej nie dążył, choć włożył w swą pracę wiele inwencji twórczej.

